

Kong Niels

SKITSE TIL EN BIOGRAFI

AF

TØRE NYBERG

Den almindelige viden blandt historikere om kong Niels kan måske i korthed sammenfattes således: Kong Niels regerede ualmindeligt længe af en middelalderlig konge at være; kilderne til hans regering er sparsomme, både diplomerne og fortællestoffet; og hverken Saxo eller Svend Aggesen har ret meget om ham ud over sønnen Magnus' drab på Knud Lavard samt begges nederlag i slaget ved Fodevig og kongens død for morderhånd i Slesvig.¹ I et historiografisk retrospektiv, med inddragelse af forskere af forskellig observans, er hans stilling omdiskuteret, som Helge Paludan rigtigt fremhæver i sit forsøg på *Ehrenrettung* 1966/67.² Nogle opererer med opkomsten af en kongelig administration under kong Niels uden anden støtte end en række titler på stormænd, som kunne antyde, at de var kongelige embedsmænd.³ Andre ser kongens regering som svag og lægger hovedvægten på tidens kirkehistorie under ærkebiskop Asser, specielt domkirkebyggeriet i Lund, som unægtelig er bedre dokumenteret end kongens regeringsstil.⁴

Det geopolitiske system, som kong Niels virkede i, defineres af Danmarks forhold til det tyske kejserrige i syd; til Polen med de vendiske folkeslag langs kysten i syd og sydøst; til Sverige, fortrinsvis som sømagt i

¹ Artiklen bygger på et foredrag holdt i Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie onsdag den 15. maj 2002.

² »Flos Daniae«, *Historie Jyske Samlinger*, N.R. VII, 1966/67, 497-525.

³ Erik Arup, *Danmarks Historie*, København 1926, afsnittet »Niels kongemagt« 186-190; Ole Fenger, *Kirker rejses alle vegne, 1050-1250* (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 4), København 1989, 71-72; nyeste diskussion herom findes hos Lars Hermanson, *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark* (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 24), Göteborg 2000, 51-79.

⁴ Hal Koch, *Den danske Kirkes Historie* 1, København 1950, 124-136.

Østersøen, men også som landmagt langs med Hallands grænse og nord for Blekinge; samt til Norge som sømagt i Nordsøen. Der er kun fåtallige spor af kontakt med det normanniske England i kong Niels' tid, og det samme gælder kontakten med de baltiske lande.

I: *Kong Niels som genstand for biografisk behandling*

Biografi er en måde at beskrive og forklare et individuelt livsforløb på. I den forståelse af biografi, som ligger til grund for dette bidrag, bliver hjælpemidler til beskrivelsen og forklaringen hentet dels fra vor almindelige historiske viden, udvundet fra kilder ved brug af historisk metode, dels fra antagelser om menneskets biologiske livsforløb med dets særlige afsnit, højdepunkter og skelsættende begivenheder, herunder i særdeleshed den biologiske kronologi, der tager højde for den biografedes fysiske status og evner i de forskellige livsafsnit. Biografien som videnskabeligt redskab i denne betydning sigter på at anskue et individuelt levnedsløb inden for en begrebslig ramme dannet af generelle udsagn om mennesket som biologisk væsen.

De udsagn, der fremsættes, hviler desuden på visse alment accepterede normer. Mennesket anses i de fleste kulturer for at blive voksen (myndig) i forbindelse med puberteten, ofte markerer overgangsriter barnets forvandling til voksen. Tredivårsalderen er en hyppigt accepteret grænse for overgang til fuld mandsalder og potentiel social og politisk myndighedsalder. Denne fra romersk tradition nedarvede forestilling har trængt igennem kirkeligt og religiøst og fået umådelig spredning ved evangeliernes oplysning, at Jesus var »omtrent 30 år«, da han begyndte sit offentlige virke. Det er alment antaget, at mennesket derefter mellem 45 og 55 – mest markeret hos kvinder – gennemgår en biologisk forandring, som forvandler dets sociale rolle fra myndig voksen til ældre med ledende og formende funktion – en overgang fra fædres og mødres til bedsteforældres position, så at sige. Endelig sættes – helt fra bibelsk tid (Sl 90,10) – 70-80-års alderen som grænse for et menneskes evne til at yde og medvirke i sociale opgaver overhovedet – en aldersgrænse, der leder over i det biologiske livs afslutning.

Göran B. Nilsson kræver det format af en person, der skal biografieres, at han eller hun har haft *ovanligt stora möjligheter att i ett ovanligt stort tidsrum påverka och förändra livsvillkåren för andra än sig själv*,⁵ et krav kong Niels må siges at opfylde.

⁵ Göran B. Nilsson, »Biografi som spjutspetsforskning«, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. Sune Åkerman, Ronny Ambjörnsson, Pär Ringby, Stockholm: Carlssons 1997, 19-29, her 24.

Kongens lange regeringstid fra kongevalget i 1102/3/4⁶ til hans død for morderhånd 1134 indrammes af først faderen Svend Estridsens og Niels' fire ældre brøders regeringstid, i den anden ende den urolige epoke indtil Valdemars sejr i 1157, som går under navnet »borgerkrigene«. Det må være en opgave for en historiker, der lader sig vejlede af et biografisk forsæt, at overflytte de tyngdepunkter, som historikerne ellers behandler som led i Danmarkshistorien, til kongens således konciperede trediveårige regeringstid og at markere og vurdere deres betydning inden for den ramme.

Hvis man udvider blikket til kong Niels' *levnedstid*, kan endnu flere tyngdepunkter og epokegrænser inddrages i kongens personlige biografi. Således hævder Saxo for eksempel i beretningen om kongevalget efter Erik Ejegods død, at Niels var den yngste af Svend Estridsens sønner, og at der på det tidspunkt fandtes i hvert fald én ældre broder i live, nemlig den Uffe, som ikke blev valgt. Endnu en ældre broder, Erik, som forventede at blive valgt, afgik ifølge Saxo ved døden umiddelbart før kongevalget.⁷ Sættes Svend Estridsens død til 1076, hvad der er flere grunde til at gå ind for,⁸ så må Niels være født senest 1076/77. Han har da i en alder af i det mindste ni år oplevet drabet på kong Knud i Odense 1086. Han blev myndig senest i begyndelsen af 1090'erne og i hvert fald under kong Oluf (1086-1095). Han var da som gidsel blevet sendt til Flandern i broderen Olufs sted, da denne vendte hjem til Danmark for at antage kongemagten.⁹ Som ung voksen oplevede han Olufs død og valget af Erik (Ejegod) 1095, samt helgenkåringen af den ældre broder Knud i 1100. Nyheden om Eriks død på Cypern må have nået Danmark senest 1103, hvad der straks bragte den mindst 27-årige Niels ind i begivenhedernes centrum. Betænker man, at Niels også kan være født tidligere end i 1076, så er der stor sandsynlighed for, at han ved nyheden om Eriks død befandt sig lige på grænsen til den egentlige voksenalder, som efter den tids opfattelse begyndte omkring de tredive.

Den forandringsperiode, der rammer et menneske omkring de 50, vil

⁶ Usikkerheden om Erik Ejegods dødsdag og ankomsten af meddelelse herom til Danmark åbner muligheden for, at kongevalget kan have fundet sted allerede i 1102, se Tore Nyberg, »Knud, Danmarks konge – 900 år efter helgenkåringen«, *Fynske Årbøger* 2001, 5-14, efterskrift.

⁷ Saxo, 12. bog, 8.1. Den her benyttede latinske udgave er J. Olrik & H. Ræder, *Saxonis Gesta Danorum*, København 1931. Nyeste udgave er Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, bd. 1-2. Latinsk tekst udgivet af Karsten Friis-Jensen, dansk oversættelse ved Peter Zeeberg, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gads Forlag 2005.

⁸ Henrik Janson, *Templum nobilissimum. Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075* (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 21), Göteborg 1998, med analysen af Adam af Bremens forfattervirksomhed.

⁹ Saxo 12. bog, 1.1. Knytlingasagas meget yngre version vil ikke blive inddraget her.

derfor efter samme tankegang falde senest i midten af 1120'erne for kong Niels, med marginal bagud til begyndelsen af samme årti. Da han døde for morderhånd i Slesvig i 1134, må han således have været et sted mellem ca. 58 og midten af tresserne. Det er ikke uden videre en alder, der overstiger en middelalderlig konges evne til at udøve magt. Hans lange regering kan naturligt forklares med, at han havde haft rigeligt med tid i udgangspositionen og derfor kunne tage fat med en vis erfaring og modenhed, da hans time nærmede sig efter kong Eriks død. Mange af de danske konger med en kortere regeringstid end kong Niels' var brushoveder med en urolig baggrund. Niels forblev i århundreder den konge, der længst havde regeret over Danmark.

Som eksempel på et vendepunkt i kong Niels biografi kan nævnes cølibatstriden. Roskildekrøniken blev i tidligere forskning fejlagtigt opfattet som en rigsannal. Derfor sluttede man ud fra dens tavshed om kong Niels indtil cølibatsstriden i 1120'erne, at kongens første to årtier ikke kan have haft den store betydning for Danmark og var uden dramatiske begivenheder, ja, fredelige.¹⁰ En sådan konklusion ud fra kildernes tavshed mangler psykologisk troværdighed. Det er a priori ikke sandsynligt, at en mand, der opnår kongemagten i moden alder og efter den her skildrede tidsrytme, ikke skulle have søgt at markere sig på en eller anden iøjnefaldende måde i løbet af sine første ti til femten år som indehaver af kongeværdigheden.

Det er ud fra sådanne overvejelser, at diplomerne kan bruges i andet øjemed, når det gælder begivenheders placering i et individuelt livsforløb, end i Danmarkshistorien som sådan. I en periode af en så lav skriftlighed, som tilfældet endnu var i det 12. århundredes første årtier, er det utilladeligt at lade den eneste komplet overleverede dokumentation for en stor kirkelig stiftelse i Danmark ude af betragtning ved en stillingtagen til stifterens biografi: den om Odense Skt. Knuds klosterlige domkapitel. Selve det forhold, at pavebrevet om oprettelsen af Odense Skt. Knuds kloster som domkapitel år 1117 står så alene som skelsættende dokumenteret begivenhed i denne periode af kongens regering, peger på dens overvældende betydning i kong Niels' biografi. Der er i hvert fald ingen grund til at bagatellisere kongens to store donationer til Odense og pavens godkendelse af hele den omfattende plan for reguleringen af de kirkelige forhold i Odense, som mandede ud i den pavelige godkendelse af det klosterlige domkapitel år 1117¹¹ – en regu-

¹⁰ Hal Koch, *Kongemagt og Kirke 1060-1241* (Danmarks Historie 3), København: Politikens Forlag 1969, 110-118.

¹¹ *Diplomatarium Danicum* (DD) 1,2, 1963, nr. 32 dat. [1104-1117] (»det næstældste kongeprivilegium, som er bevaret fra Danmark«), 41 og 42 fra pave Paschalis 2., 23. april hhv. 13. oktober 1117.

lering, som Roskildekrøniken ikke nævner med et ord. I en middelalderlig kontekst må kongen, på dette tidspunkt en mand i sine bedste år, have set det som en gave fra himmelen og sin magts store chance, at Odense ejede relikvierne af en martyr, som var hans egen ældre broder. Han er formentlig nået til den konklusion, at pilgrimsstedet og det store østift, omfattende Fyn, Tåsinge, Langeland, Ærø, Als, Lolland, Falster og Femern, burde administreres af de munke, der fandtes i Odense,¹² og at man ved en sammenlægning af kloster og domkapitel kunne få oprettet et åndeligt og kirkeligt centrum med valfarten til Skt. Knud som religiøst og spirituelt midtpunkt til gavn for riget og kongefamilien.¹³

De fragmentariske kilder til belysning af den kirkelige situation i Odense i tiden 1095-1117 tyder på uafklarede retsforhold i Odense by og stift,¹⁴ der i en konges øjne kaldte på en indsats for Skt. Knuds kloster og kirke som et godt værk til Guds ære. Visse enkeltheder om gaver og donationer kendes fra delvis fragmentariske danske afskrifter og regester, blandt andet fra Cornelius Hamsfort d.y.'s hånd.¹⁵ At der forud for den endelige regulering af munkedomkapitlet ved paveligt brev af 23. oktober 1117 må være gået en mere eller mindre omfangsrig korrespondance mellem kongen og pavestolen, ses af brevet fra det pavelige kancelli af 23. april samme år, hvori der fra pavens side blev stillet visse betingelser til kong Niels med hensyn til styringsmåde og forholdet til kirkens personale og institutionens normer. Det kunne ligne forberedelsen til en statsakt, hvor kongens person og hidtidige regeringsstil blev underkastet kirkens prøvelse.¹⁶ Overleveringen af en central del af dokumentet i kardinal Albinus' afskriftsamling fra ca. 1185 viser den principielle betydning, som man i de følgende generationer tilskrev

¹² Tore Nyberg i Tage Kaarsted (udg.), *Fra boplads til bispeby. Odense til 1559* (Odense Bys Historie 1), Odense 1982, 176-181; Samme, *Monasticism in North-Western Europe, 800-1200*, Aldershot: Ashgate 2000, 59-63.

¹³ Jf. Ivan Norman Andersen, »Klostre og helgenkult i tidlig middelalder«, *Tidlige klostre i Norden før 1200*, udg. af Lars Bisgaard & Tore Nyberg, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2006, 97-116.

¹⁴ Hertil også Ebbe Nyborg, »Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri«, *Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*, udg. af R. Egevang, København: Nationalmuseet 1979, 37-64.

¹⁵ Diplomerne DD 1,2 nr. 32, 34, 35, 41, 42, diskuteret af bl.a. Nyberg og Nyborg, jf. Tore Nyberg, *Die Kirche in Skandinavien. Mitteleuropäischer und englischer Einfluss im 11. und 12. Jahrhundert. Anfänge der Domkapitel Børglum und Odense in Dänemark*. Sigmaringen: Thorbecke 1986, 111-161; Nyborg, »Enkeltmænd ...«. Af senere konflikter mellem Albani sognebørn og provst Livo ses kong Erik Lam at videreføre omsorgen for Knudsmunkene/domkapitularerne, DD 1,2 nr. 71.

¹⁶ DD 1,2 nr. 41. Synsmåden findes hos Carsten Breengaard, *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*. København: G.E.C. Gad, 1982.

dette diplom inden for den pavelige forvaltning. På denne baggrund kan der ikke være tvivl om sagens store vægt i kong Niels' eget livsforløb.

Mere specifikt er brevet en samlet argumentation til støtte for præsternes cølibat, hvilket tyder på, at cølibatspørgsmålet var et tema i kongens korrespondance med pavestolen allerede længe før, det omtales i Roskildekrønikken. Ud fra konstateringen, at »al magt stammer fra Gud« (Rom 13,1), sluttes der, at »således bruges magten ret, når den indrettes på den, der gav den«. Kongen formaner derefter at gøre netop dette, nemlig at bruge den magt, som er given ham af Gud, på en sådan måde, at den bliver til Guds behag og hans nåde. Derefter nævner brevet de handlinger, som paven anbefaler kongen at udøve til dette formål: Du skal yde beskyttelse til enker og faderløse, dømme retfærdigt med kraft, og med din magt straffe dem, som sætter sig op derimod (*et iustitie repugnantes tua comprimias potestate*, tegn lignende semikolon i *DD* slettet), og ikke tillade, at kirkens ejendom forødes (*diripi*) ved onde mennesker (*iniquis*), sidstnævnte støttet af to argumenter: Dels er dette et sakrilegium, for hvilket skylden falder tilbage på kongen, dels bør man ikke med vold forøde det som er givet til (de) manges frelse (*que pro multorum sunt concessa salute*). I disse og andre ting bør du være dit riges biskoppers hjælper og samarbejdspartner, skriver paven (*regni tui debes pontificibus adiutor et cooperatores existere*), og fortsætter: fordi verden styres bedst, når kongemagten ledsager præstefuldmagten (*tunc enim bene mundus regitur; cum sacerdotali auctoritati potestas regia comitatur*, tegn lignende semikolon i *DD* slettet). Ved at fremdrage billedsproget fra Bjergprædikenen om øjet som kroppens lygte (Matt 6,22) og bruge dette på gejstligheden som Kristi krops øjne leder paven tanken hen på Kristi bruds rene kyskhed og når frem til brevets mest konkrete formaning: »Derfor lader vi dig vide, at hvad angår præsters og diakoners cølibat, så kan hverken de eller vi lave om på det – det er nemlig Guds lov (*dominica enim sententia est*)«. Derefter citeres Lukas-evangeliet (12,35): »Hav bælte om lænd og lysene tændt« med fortsættelsen: »således at vi må være kyske til kroppen og skinne i lyset af de gode værker«. Hvis nogen er imod sandheden, skal han formaner af det præstelige embede og tvinges af kongens magt. Endelig anbefales ærkebiskoppen af Lund og det danske riges øvrige biskopper i kongens beskyttelse.

Breve af denne karakter retter en middelalderlig pave ikke til en svag konge, men til en hersker på højden af sin magt, en som det kan betale sig at vinde for sin sag. I særdeleshed må dette gælde for pave Paschalis 2., en pave, der var vel kendt med danske forhold, efter at han i

begyndelsen af sit pontifikat havde tilladt helgenkåringen af kong Knud.¹⁷

Der er samtidige nordiske paralleller til organiseringen af det store danske østift. Sideløbende med opbygningen af Linköpings stift og domkirke i Östergötland¹⁸ fik man på Vestlandet i 1115 oprettet det nye Stavanger stift med dets domkirkebyggeri og skytshelgen Sct. Swithun, overtaget fra Winchester, alt under kong Sigurds beskyttelse og til kongehusets større anseelse.¹⁹ Endvidere gik de storstilede bygningsarbejder, der sigtede mod et kongeligt magtcentrum i Bergen, i gang, med kongsgård, bispegård og en domkirke, der erstattede det gamle bispesæde Selja, samt Munkeliv benediktinerkloster, hvis historie begyndte under kong Eysteyn, kong Sigurds broder og medregent, der døde i 1123.²⁰ Stabiliseringen af bispesæderne i Linköping, Bergen, Stavanger og Odense har fælles baggrund i de tre nordiske landes sammenlignelige stats- og magtstrukturer.²¹ Hertil kom en tilsvarende kontinuitet i Rom med pave Paschalis 2.s atten pontifikatsår (1099-1118), der som en klamme omslutter hele det danske forløb fra tilladelsen til Knuds helgenkåring og oprettelsen af den nordiske kirkeprovins under Lund, frem til og med reguleringen af Odense klosterdomkapitel.²² Man kan ikke udelukke, at interessen for at bringe denne proces til afslutning kan have været et lige så personligt anliggende for pave Paschalis 2. med henblik på den danske kirkes fremtid, som det har været for kong Niels, der over for eftertiden ville markere sig som Danmarks store kristne konge.

Dateringen af den afsluttende dokumentation om klosterdomkapitlet af 13. oktober 1117, som må have omfattet flere breve, måske også til ærkebiskoppen, ligger kun få måneder før pavens død den 21. januar

¹⁷ Den endelige dokumentation for oprettelsen af det klosterlige domkapitel i Odense er gået tabt i det pavelige arkiv. Den må have omfattet i det mindste tre pavebreve: et rettet til kongen, et til biskoppen og et til munkekommunitetet; heraf kendes kun det af 13. oktober 1117 rettet til stiftets biskop, Hubald af Odense. Deri oplyses, at kongen har meddelt paven, at han har indhentet biskoppens samtykke til stiftelsen af et klosterfællesskab og har bedt pavestolen om godkendelse deraf. *DD* 1,2 nr. 42.

¹⁸ Helene Borna Ahlkvist & Clas Tollin, *Kring Stång. En kulturgeografisk utvärdering byggd på äldre lantmäteriakter och historiska kartöverlägg* (Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 7), Stockholm 1994.

¹⁹ Knut Helle, *Stavanger fra våg til by*, Stavanger 1975.

²⁰ Per Sveaas Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130* (Handbok i Norges historie 2), Oslo 1977, 177-185; Knut Helle, *Bergen Bys Historie I: Kongssete og kjøpstad. Fra ophavet til 1536*, 2. udg., Bergen 1995.

²¹ Thomas Lindkvist, *Landborna i Norden under äldre medeltid* (Studia historica Upsalensia 110), Uppsala 1979.

²² Carlo Servatius, *Paschalis II. (1099-1118). Studien zu seiner Person und seiner Politik*. (Päpste und Papsttum 14), Stuttgart 1979, 165-167.

1118. Hvis man til udfærdigelsen af brevet i det pavelige kancelli har brugt nogle uger eller en måned efter godkendelsesdatoen – hvilket svarer til normal forretningsgang – så har originaldokumentet ikke påbegyndt sin rejse mod Norden før i november, med ankomst til Danmark i advent eller til jul. Da meddelelsen om pavens død snart derefter må være nået til Norden, før vinteren var forbi, kan de afsluttende breve for Odense i de danske modtageres øjne næsten være fremstået som et pavens testamente for Danmark og have forlenet dem med en endnu større autoritet.

Roskildekrønikens tavshed om oprettelsen af Odense kloster som domkapitel kan således ikke tages til indtægt for, at kong Niels' første årtier som konge var uden væsentlige begivenheder. Den er Roskilde bispesædes lokale krønike og fortæller ikke righistorie. Michael Gelting støttede endog for nylig året 1138 som krønikens tilblivelsestidspunkt med det argument, at den skulle være blevet skrevet i anledning af Assers død, som led i Danmarks friholdelse fra Hamburg-Bremens overhøjhed. Denne havde kejserens politik i 1133 truet med at genindføre. Den fulde effekt tænkte at indtræffe ved Assers forventede bortgang. Kan denne hypotese underbygges, er der end mindre grund til at forvente, at en Roskilde-krønike med motiver i en øjeblikkelig situation skulle beskæftige sig med noget i den forbindelse så fjernt som de første årtier af kong Niels' regering.²³

Der er i stedet god grund til at betragte Odense klosterlige domkaptels oprettelse i år 1117 som en skelsættende begivenhed i kong Niels' regering og biografi, en begivenhed, som simpelthen deler hans regering i to afsnit: en første periode, som munder ud i dette store værk til Guds ære, hvormed han manifesterer sin overlegenhed over rigets øvrige formuende slægter, og en anden periode, hvori den nu snart halvtreds år gamle konge styrer over Danmark i kraft af en allerede opnået magtposition, som ingen kan anfægte.²⁴

På en helt naturlig måde vil den anden regeringsperiode, med

²³ Michael H. Gelting, »Da Eskil ville være ærkebiskop af Roskilde. Roskildekrøniken, *Liber Daticus Lundensis* og det danske ærkesædes ophævelse 1133-1138«, *Ett annat 1100-tal. Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*, udg. af Peter Carelli m.fl. (Centrum för Danmarksstudier vid Lunds Universitet 3), Göteborg-Stockholm 2004, 181-229.

²⁴ Hertil kunne man knytte overvejelser omkring øvrige klostergrundlæggelser i den første halvdel af kong Niels' regeringstid: Var han aktiv i Veng, som blev kongeligt kloster i denne epoke? I Seem ved hjælp af biskop Gerald? I Randers ved Vor Frue kloster? Kan striden om kirkelig overhøjhed over Ommersyssels fire østlige herreder mellem Viborg og Århus stift have haft nogen forbindelse med kong Niels' holdninger, evt. således at hans begunstigelse af Viborg stift kan have medført, at stiftet efter hans død mistede de østlige egne til fordel for Århus?

udgangspunktet 1118, nok blive mere konserverende end fornyende, idet forandringer ikke let ville kunne gennemføres i et personligt regeringssystem, der var blevet opbygget over halvandet årti og derved havde bevist sin bæredygtighed. Det er på den anden side lige så naturligt, at der vil blive større risiko for konfrontationer i den anden periode, hvor en ny generation vokser frem og danner andre slægtskoalitioner end den, som kongen indgår i. Det er ikke helt tilfældigt, at Roskildekrøniken indleder sin karakteristik af kong Niels med cølibatstriden i 1120'erne og klart markerer Peder Bodilsens rolle heri. Måske er cølibatstriden den første alvorlige kraftprøve mellem en forsigtig konge efter to årtier ved magten og konkurrerende netværk, som han nu for første gang ser sig nødt til at forsvare sig mod.²⁵

Opgaven i det følgende bliver ud fra forskellige problemstillinger at søge at underbygge dette syn på kong Niels' levnedsløb.

II,1: *Kongen og balancen mellem regioner og slægter*

Forestillingen om, at ledelsen af det danske rige under kong Niels langsomt videreudvikledes med faste administrative opgaver, hvor de forskellige titler i kilderne markerer begyndelsen af en embedsmandsstat, er i dagens forskningssituation svær at opretholde. Som påvist af flere forskere, senest opsummeret af Rikke Malmros,²⁶ vil dette være en tilbageprojicering af senere forhold på en tid, som endnu har manglet mange forudsætninger for at skabe en sådan embedsmandsstat. Perspektivet bliver snarere et Danmark, som på arkaisk vis træder videre i Svend Estridsens fodspor og sætter sig til modværge mod de fornyelser, som kommer til udtryk i andre dele af samfundet og via forbindelser til udenlandske magter. Lars Hermanson foreslår, at vi bør forstå udøvelsen af kongelig magt under kong Niels som en balanceakt mellem slægtskoalitioner og lokale stormænd, som var alt andet end kongelige embedsmænd eller administratorer. På en måde siger Hermanson ikke noget nyt, idet man aldrig har betvivlet slægtskoalitionernes magt i det 11. og 12. århundredes nordiske og europæiske samfund. Problemet er vel mere, hvordan man definerer slægten. Her har Hermanson lagt vægt på slægten som den brede kreds af nære og fjerne blodsfrænder sammen med andre, som er tilknyttet gruppen eller klanen i kraft af andre nære bånd, hvor det biologiske slægtskab ikke er væsentligt.²⁷

²⁵ Behandlet af Hermanson 2000, 92-186.

²⁶ Rikke Malmros, »Kongemagt og ledning i Norge og Danmark omkring 1100 belyst ud fra den tidlige kristne fyrstedigtning«, *Historisk Tidsskrift* 105, 2005, 321-380.

²⁷ Hermanson 2000, 80-92.

I et sådant billede skal medtages den traditionelle dynastiske politik, der må ses som et særligt aspekt af kongedømmets indplacering i slægtskoalitionerne. Kong Niels' ægteskab med Norges konge Magnus Barfods enke Margareta, datter af svenske kong Inge d.æ. Stenkilsson, blev indgået meget snart efter Magnus Barfods død år 1103. Kong Niels' og Margaretas ældste søn var Inge, som døde i ung alder, dvs. Magnus, den anden søn, kan ikke være født tidligere end 1105.²⁸ Sønnernes opdragelse i nær kontakt med mænd inden for den kongelige slægtskoalition må have været et politisk hovedanliggende for kong Niels i de første to årtier af hans styre.

At dronning Margareta, som fik tilnavnet *Fredkulla*, har haft stor betydning for kong Niels' regering, er altid blevet fremhævet af historikere, skildret med forskellig farve alt efter om man syntes, det var godt eller skidt. Hermanson har peget på de dobbelte følger af hendes store indflydelse på sin ægtefælle kong Niels: Medens hun levede, kom der fredelige løsninger ud af de alliancer, hun bidrog til; efter hendes død ca. 1130 fremtrådte det deri indbyggede konfliktstof i klart lys og forårsagede heftige konflikter.²⁹ Man bør i den forbindelse ikke glemme, at to af moderens fætre, Filip og Inge d. y. Halstenssønner, i fællesskab besad kongeværdigheden i Sverige over en årrække i det 12. århundrede begyndelse – Filip døde i 1118, Inge et ukendt år i 1120'erne. Via moderen havde kong Niels' sønner altså adgang til inderkredsen omkring det svenske kongehus, som i denne periode formentlig hørte hjemme i Östergötland. Her var opbygningen af et nyt bispesæde, Linköping, og et af hans svigerfader kong Inge d.æ. stiftet kloster, Vreta, i fuld gang.³⁰ Relativt stabile magtforhold gjaldt ikke kun i Sverige, men også i Norge efter kong Sigurd Jerusalemfarers hjemkomst i 1111.

Dermed kunne kong Niels via Margareta også drive nordisk dynastipolitik. Man må tolke det som udtryk for dronningens politiske betydning, at hendes navn forekommer på en af kongens mønter og i et af gavebrevene til Odense.³¹ Hun har rimeligvis været engageret i de ægte-

²⁸ Aksel E. Christensen foreslår »tidligst i 1106«, *Dansk Biografisk Leksikon (DBL)* 9, 1981, hvad der i sidste ende afhænger af kong Eriks dødsdato på Cypern, se note 6 og Saxo 12. bog, 8.1.

²⁹ Hermanson 2000, 110f.

³⁰ Göran Tagesson, *Biskop och Stad – aspekter af urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping* (Lund Studies in Medieval Archaeology 30), Stockholm 2002.

³¹ Jørgen Steen Jensen, »The Lund Coinage of King Niels (1104-1134) as Illustrated by the Hoard from Sct. Drotten (1984)«, *Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking-Age Coinage 1-4 June 1989*, udg. af K. Jonsson & B. Malmer, Stockholm 1990, 133-138; Hermanson 2000, 100f; Peter Carelli, *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark* (Lund Studies in Medieval Archaeology 26), Stockholm 2001, 188-205 om mønterne, 266-278 om skriftgodset; DD 1,2 nr. 34.

skaber, som hendes yngre søster Kristinas (død 1122) to døtre Malmfrid og Ingeborg indgik med henholdsvis Sigurd Jerusalemfarer og Knud Lavard.³² Kristinas ægtefælle, faderen til de to døtre, var fyrst Mstislav (død 1132), oprindelig fra Novgorod, siden 1117 fyrste i Kiev.³³

Til modsætningerne mellem slægtskoalitionerne hører også den kongelige balancepolitik over for ærkestiftet og den væsentligt ældre ærkebiskop Asser. Dette forhold kan ikke i første hånd ses som et forhold mellem verdslig og åndelig øvrighed.³⁴ Det kirkelige liv i Skåne samlede i disse år omkring opførelsen af katedralen i Lund, hvor Asser spillede en stor rolle – mens hans navn totalt mangler i kilderne til Odense klostres ophøjelse til domkapitel. Måske fandtes der en lundensisk kirkelig indflydelse i Odense ved biskop Hubald, som ifølge *Necrologium Lundense* havde været kannik i Lund, før han kom til Odense i 1090'erne.³⁵ Men Odensekonstruktionen med et benediktinerkloster som domkapitel har Asser næppe stået fadder til, den ligger alt for langt fra hans horisont og svarer alt for lidt til den model for stiftsforvaltning, som voksede frem under hans ledelse i Lund, da Lunds domkapitel tog afstand fra Augustins klosterregel og besluttede at blive sekulært.³⁶ Den vestnordiske orientering i Odense med kontakter i det angelsaksiske, ligesom i Stavanger, hvor inspirationen og domkirkens skytspatron kommer fra Winchester, peger på, at det var kongen og ikke ærkebiskoppen, som dirigerede de kirkelige forhold. Kongen kan have set

³² John Lind, »De russiske ægteskaber. Dynasti- og alliancepolitik i 1130'ernes danske borgerkrig«, *Historisk Tidsskrift* 92, 1992, 225-263.

³³ Hans Gillingstam, »Utomnordiskt och nordiskt i de äldsta svenska dynastiska förbindelserna«, *Personhistorisk tidskrift* 1981, 17-28; Lind (som forrige note); stamtræ Hermanson 2000, 110.

³⁴ Også behandlet af Hermanson 2000, 165-168.

³⁵ Opremsningen i *Necrologium Lundense* fol. 175v (*Lund domkyrkas nekrologium* udg. af Lauritz Weibull, Lund 1923, 113) af danske biskopper, der før udnævnelsen havde været kannikker i Lund, indledes med *Hubaldus Pheonensis episcopus*, hvorefter følger i omvendt rækkefølge biskop Svend af Viborg, udnævnt 1133, og Eskil, hans forgænger som biskop af Viborg, dræbt foran alteret 1132 eller 1133, hvorefter opføres Peder af Roskilde, udnævnt 1124, død ved Fodevig 1134. Sekvensen indicerer, at det var det første dødsfald blandt biskopper som var fhv. kannikker i Lund – nemlig Hubalds død et ukendt år mellem 1117 og 1123 – samt drabet på Eskil af Viborg 1132 eller 1133, og måske mandefaldet ved Fodevig, der gav anledning til, at listen blev oprettet – det var ikke f.eks. tidspunktet for Hubalds udnævnelse, som da lå mange år tilbage i tiden. Man kan derfor have sine tvivl om, hvor meget Hubalds kannikkeværdighed fra en gang i 1090'erne kan have betydet for hans egen udvikling og fortløbende kontakt med Lund. I hans dødenotits under 14. oktober fol 163v (Weibull, udg. 1923, 98) er tillægget *fratris nostri*, »vor broders«, dvs. som kannik, tillagt af en yngre skriverhånd, hvad der lader formode, at Hubalds egenskab af kannik i Lund kun bliver fremhævet, fordi han var den først afdøde biskop blandt kannikkerne.

³⁶ Erik Buus, udg., *Consuetudines Lundenses. Statutter for kannikesamfundet i Lund c. 1123*, København 1978.

sin støtte til de angelsaksiske munkeflygtninge som en fastholdelse af frontstillingen mod normannernes vælde i England.³⁷

Ganske vist samarbejdede kongen og Asser i Lund, men jeg mener, at Aksel E. Christensen har alt for få argumenter til støtte for, at Asser skulle have været aktiv ved oprettelsen af det klosterlige domkapitel i Odense.³⁸ Fremstår Odense klosterdomkapitel ikke snarere som noget af det mest royale i sit stiftelsesforløb, som man kan tænke sig i det begyndende tolvte århundrede? Med tanke på stiftelsens omfang og vægt, som Paludan rigtigt fremhævede, må kong Niels selv have set det som et helt afgørende højdepunkt i sin kongegerning, at han med pavelig godkendelse kunne fuldbyrde dette værk til Guds ære og kirkens bedste. Han har været midt i fyrrerne og har endnu måske haft begge sine sønner omkring sig, med håb om dynastiets fortsættelse. Han har i sine første femten regeringsår profiteret på pavestolens gunst og de kaotiske forhold i Tyskland under investiturstriden. Han inspirerede Ælnoth til dennes historiske arbejde og modtog nu hans velfortjente lovord og dedikation i værket om Svend Estridsens og hans sønners historie.³⁹ Hvad kunne han ønske mere? Kong Niels' regeringsstil, anskuet som en balanceakt mellem regioner og slægter, bekræfter altså forståelsen af begivenhederne år 1117 som et højdepunkt og et afgørende skel i hans biografi.

Til efterfølgende ændringer i koalitions- og balancepolitikken har det uden tvivl bidraget, at det blev mere og mere væsentligt for kongen og dronningen at køre sønnen Magnus i stilling som efterfølger på Danmarks trone. Det indtryk af magtens tyngde og byrde, som har sat sig spor i kong Niels' senere ry, som det spejler sig hos f.eks. Saxo, må have udviklet sig i løbet af den anden halvdel af hans regering, medens Magnus voksede sig stærk under kongens beskyttende hånd. Det er i løbet af denne proces, at andre grupperinger og koalitioner trænger sig frem med en ny generation, hvor Knud Lavard står som en af hovedpersonerne.

Modsætningerne mellem slægtskoalitionerne i Danmark er forment-

³⁷ Der er ingen grund til at formode, at Evesham-munkene i Odense skulle være normannere – hvilken grund skulle normanniske munke have til at forlade det England, hvor deres familier nu sad på magten? Jf. Ann Christina Hansen, *Kong Knud Svendssøn. Et studie af Danmarks politiske forhold til Vesteuropa, 1066-1086*, utrykt speciale i historie, Center for historie, Syddansk Universitet, Odense 2000, og dokumentationen omkring angelsaksiske gejstlige i eksil hos Svend Estridsen, Timothy Bolton, »English political refugees at the court of Sveinn Ástríðarson, king of Denmark (1042-76)«, *Mediaeval Scandinavia* 15, 2005, 17-36.

³⁸ »Asser«, *DBL* 1, 3. udg., 1979.

³⁹ Inge Skovgaard-Petersen, »Ælnoth«, *DBL* 16, 1984, 170-171.

lig blevet skærpet af, at den omgivende europæiske verden skiftede tone, dels ved konkordatet i Worms i 1122, dels ved fastesyndoden i Lateranet i marts 1123, hvor et væsentligt formål var bekræftelse af Wormserkonkordatet. Kejser Henrik 5.s død i 1125 førte til den saksiske hertug Lothars valg til tysk konge, og nogle af de danske magnater orienterede sig herefter. Den svenske kong Inge og den norske kong Sigurd Jerusalemfarer ældedes i samme generation som kong Niels: Sigurds medkonge Eystein døde i 1123, Inge et ukendt år sidst i 1120'erne, Sigurd selv i 1130. Dermed smuldrede også i de andre nordiske lande de systemer, hvis stabilitet kong Niels havde draget fordel af. Jeg vil om lidt vende tilbage til, hvilken betydning kong Niels' engagement i den polske politik over for pomoranerne i den sidste del af hans regering kan have haft.

Fra denne kong Niels' anden regeringsperiode begynder kilderne at flyde rigeligere. Såvel kilderne som forskningen domineres dog af spændinger og jalousi i deres søgen efter forspil og årsager til mordet på Knud Lavard. Særligt Helmolds beretning om, at dronning Margareta skulle have opildnet Magnus til at vogte på sin værdighed over for Knuds kongelige titel har sat dybe spor.⁴⁰ Det kan dog ikke betvivles, at hævntoget fra Knuds broder Erik straks efter drabet i 1131 med Jylland som basis hvirvlede op i de forhåndenværende slægtskoalitioner. Erik angreb uden held kongens hær ved Rønbjerg og Onsild, efter hvad Svend Aggesen fortæller.⁴¹ Kong Niels' partifælle biskop Eskil af Viborg blev dræbt foran alteret i Asmild klosterkirke den 20. oktober 1132 eller 1133. Først synes Niels at have nydt loyalitet i Skåne takket være ærkebiskoppen,⁴² derfra sikrede han sig loyalitet i Sjælland og Jylland blandt andet gennem søslaget ved Sejerø og videre træfninger. Magnus, den præsumptive tronfølger, gjorde væbnet modstand mod de tyske tropper, som var blevet dirigeret op i Jylland for at hævne Knud, men da ærkebiskoppen skiftede side og sammen med den skånske adel undsagde kong Niels,⁴³ fandt Magnus det endelig påkrævet at rense sit blodplettede ry ved at fejre påsken sammen med kejser Lothar i 1134. Kejseren lod sig forsone for drabet på sin lensmand Knud ved store bøder til Magnus, og han lod Magnus krone til Danmarks konge under

⁴⁰ *Helmold von Bosau, Slawenchronik*, oversat af Heinz Stoob, Darmstadt 1963/1973, Kap. 50, s. 190-193.

⁴¹ *The Works of Sven Aggesen, Twelfth-century Danish Historian*, translated by Eric Christensen (Viking Society for Northern Research 9), London 1992, 69-70, 132-33.

⁴² Aksel E. Christensen, »Tiden 1042-1241«, *Danmarks historie 1: Tiden indtil 1340*, København: Gyldendal 1977, 281f, placerer vendepunktet i Assers loyalitet til kongen så sent som 1134.

⁴³ Helmold 1963/1973, 196: *Soli enim Sconenses universis Danis restiterant.*

kejserslig overhøjhed. Det var denne unge Danmarks konge, som sammen med kong Niels og en række biskopper foretog indsejlingen i Fodevig for at knuse den skånske modstand, men blev massakreret i den kamp, der også går under navnet slaget ved Hammer.⁴⁴ Helmold ser nederlaget ved Fodevig som Guds straf, fordi Magnus og Niels havde insisteret på at gennemføre slaget på den store helligdag første pinsedag til trods for advarsler om helligbrøde.⁴⁵ I nogle uger efter slaget prøvede Niels på at udøve sin magt uden tronfølger, men hans undergang i Slesvig fik karakter af opgør med en magt, som tiden var gået forbi. »Da han så dem komme imod sig gennem gaderne, klar til angreb, opfordrede hans venner ham til at søge tilflugt i Skt. Petri kirke. Men han satte kursen mod kongsgården: Han ville hellere søge ly i et kongeslot end i en kirke, for han ville ikke risikere, at Guds hus blev besudlet med håndgemæng og blodsudgydelse«, skriver Saxo forsonende om kongens sidste gerning.⁴⁶

Kong Niels har altså i anden halvdel af sin regering måttet opleve, at balancen mellem slægter og regioner, der opretholdt hans magt i den første periode, nu var ved at smuldre. Hvis man ser kampen om at sikre tronfølgen for Magnus som det gennemgående tema i anden halvdel af hans regering, så må de tre år, der gik mellem mordet i Haraldsted og Magnus' kroning ved den tyske kejser, anskues som en i kongens egne øjne konsekvent videreførelse af samme linje hen mod endelig succes. At kongens fjender og mange af hans tidligere tilhængere ikke ville acceptere en blodbesudlet konge og nu fandt sammen i nye konstellationer, må da tages som et tegn på, at slægtskoalitionerne havde undergået væsentlige forandringer, der muliggjorde den enestående indsats af rytteri og andre stridskræfter fra det skånske indland mod den prægtige kongelige hær ved Fodevig i pinsen 1134. Gamle modsætninger mellem kongens gruppe og ærkebiskoppens slægt må på ny være blevet aktive. Koalitionen mod kong Niels var samlet omkring Erik Emune, som satte alt på et bræt og druknede kong Niels' projekt i blod. Slægtsgrupperingerne var, set fra kongens perspektiv, kommet ud af balance. Hermanson tillægger Margareta Fredkullas død ca. 1130 afgørende betydning som indledning til omvæltninger i slægternes magtbalance, men ser også mordet i Haraldsted 1131 som en udløsning af konflikter fra flere år forinden, der var centreret omkring Knud Lavard.⁴⁷

⁴⁴ Saxo, 13. bog, 11.8-11.

⁴⁵ Helmold 1963/1973, 196.

⁴⁶ Saxo, 13. bog, 11.14.

⁴⁷ Hermanson 2000, 110f, 184f.

Der var ved kong Niels' død tilsyneladende intet mere i hans værk, der kunne gives videre til en tronfølger eller efterfølger.

Perspektivet støtter tolkningen af kongens regering som inddelt i to faser, hvor den anden kendetegnes af slægtskoalitionernes omvæltning i forhold til den første. Ved undersøgelse af yderligere nogle aspekter fremtræder samme mønster.

II,2: Biskopper som kongens partner

Inden for problemkredsen 'kong Niels' forhold til kirken' finder man i litteraturen ikke nogen systematisk gennemgang af alle bispeudnævnelser i hans tredivearige regeringstid, hvor man kunne aflæse hans indflydelse på kirkelige udnævnelser. Dette aspekt er ellers et grundlæggende spørgsmål til forståelse af enhver middelalderlig herskers kirkepolitik. Ved udgivelsen af det danske bind af værket *Series episcoporum*⁴⁸ blev det klart, hvor lidt der vides om mange af bispeudnævnelserne i det 11. og 12. århundrede. En gennemgang af situationen på alle Danmarks bispestole under kong Niels' tid giver stort set følgende billede.

Forud for listen over nybesættelser af danske bispestole i kong Niels' tid går to tvivlsomme tilfælde, idet udnævnelsestidspunktet ikke kendes for biskop Ketil i Vendsyssel, som faldt ved Fodevig i 1134,⁴⁹ og for biskop Ulkil i Århus, som åbenbart blev afsat efter kong Niels' død. Begge kan være udnævnt allerede i Erik Ejegods tid.⁵⁰ Derefter udnævntes:

⁴⁸ *Archiepiscopatus Lundensis*, udg. af Helmuth Kluger m.fl. (*Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII, VI:II*), Stuttgart: Hiersemann 1992.

⁴⁹ Alberik, nævnt af Adam af Bremen, må have været død på Knuds tid, da Ælnoth omtaler en biskop Henrik i forbindelse med kong Knuds ophold i Vendsyssel 1086. Næste sikre biskop er den Ketil, som faldt i slaget ved Fodevig. Den mulighed foreligger altså, at hans udnævnelse skyldtes kong Niels; måske var Ketil samtidig noget i retning af en jarl for området, da bispesædet i Knytlinga placeres i Hjørring, medens biskoppen i Roskildekrøniken knyttes til Vestervig, og navnet Børglum kun bliver nævnt i Florensfortegnelsen over nordiske bispesæder fra kirkeprovinsens oprettelse, som menes at spejle situationen år 1104. Michael H. Gelting, »Burglanensis eccl. (Børglum)«, *Series Episcoporum VI:II*, 49-50.

⁵⁰ Hvis man ikke antager en ukendt biskop mellem Christian, iflg. Adam af Bremen udnævnt ca. 1060, og Ulkil, så faldt skiftet på Aarhus bispestol snarest i Kong Erik Ejegods og ikke kong Niels' tid. Dermed er det overvejende sandsynligt, at kong Niels har overtaget biskop Ulkil og ikke selv som konge har bidraget til hans udnævnelse. En tænkelig hypotese er, at Ulkil tilhørte Trundklanen, og hans udnævnelse altså skyldtes biskop Asser, som sad i Lund siden 1089. Kaare Rübner Jørgensen, »Lundensis eccl. (Lund)«, *Series episcoporum VI:II*, 16-19.

- i Odense ca. 1120: Herman, død senest 1134⁵¹
- i Viborg 1122: Eskil, som blev myrdet i 1132 eller 1133
- i Ribe 1122/27: Thure⁵²
- i Roskilde 1123/24: Peder, død 1134⁵³
- i Slesvig 1121/25: Adelbiørn, død 1135⁵⁴
- atter i Viborg 1132/33: Svend, død 1153/54.

Listen omfatter seks udnævnelser efter ca. 1120 til fem af Danmarks otte bispesæder. Ud over Vendsyssel og Århus, for hvilke forbehold er nævnt, er Lund det ottende. Her sad Asser siden 1089 og overlevede kong Niels til 1137. Listen giver os imidlertid en meget væsentlig oplysning: Der kendes ikke en eneste dokumenteret bispeudnævnelse i den første del af kong Niels' regering. Kong Niels arvede en række biskopper fra sine ældre brødres tid og har i den første del af sin regering ikke beskæftiget sig med bispeudnævnelser, undtagen muligvis Ketil i Vendsyssel og Ulkil i Århus, om hvilke stort set intet vides. Kongen har dermed formentlig ikke haft grund til at bekende kulør i forhold til de aktuelle kirkelige frontstillinger under investiturstriden. Først i 1120'erne finder et generationsskifte sted på bispestolene, men da er kongen så magtfuld og befæstet i sit samarbejde med Asser, at alle de udnævnte må antages at være kongens kandidater; for Peder af Roskilde fremgår dette klart af

⁵¹ Kong Niels overtog Hubald, en lundekannik, som deltog i Knuds helgenkåring år 1100 og stod bag oprettelsen af det benediktinske domkapitel i 1117. Da Lauritz Weibull på grund af indførslen i *Necrologium Lundense* mente, at Hubald ikke kunne være død senere end 1122, skulle vi her have en oplagt lejlighed til at studere kong Niels' bispeudnævnelsespolitik. Men desværre er efterfølgeren Herman kun et navn hentet fra Hamsfort. Ikke en eneste uafhængig kilde bekræfter hans eksistens, og efterfølgeren Rikulf ses af alle forskere som Erik Emunes mand og udnævnt af ham. Odense kan altså ikke bruges til at belyse kong Niels' politik ved bispeudnævnelser.

⁵² Den første biskop i det nye reducerede Ribe stift omkring år 1060, Oddo, havde senest 1113 en efterfølger der var tysker, Gerald eller Jareld, en fhv. kapellan hos kong Knud, som altså havde dansk tilknytning helt tilbage til senest 1086, men åbenbart også beholdt gode forbindelser i kirkelige kredse omkring kejser Henrik V, se Michael H. Gelting, »Ripa (Ribe)«, *Series episcoporum* VI:II, 70, dog med den komplettering, at Gerald levede endnu, da Ælnoth skrev ca. 1122, *Vitae Sanctorum Danorum (VSD)*, ed. M.Cl. Gertz, København 1908-1912, 95, og at valget af Thure dermed er centralt placeret i kong Niels' biografi. Af nyere forskninger fremgår, at alene bispekrønikens ord om Thure *qui ecclesiam Ripensens primus fundare coepit lapideo tabulatu* kan drages frem til støtte for Thures rolle ved domkirkebyggeriet, Elna Møller, »Er moderen jævngammel med døtrene? Ribe domkirkes alder og betydning for jysk kirkebyggeri«, *Strejflys over Danmarks bygningskultur, Festskrift til Harald Langberg*, København 1979, 83-98; Samme, *Danmarks Kirker* XIX, Ribe Amt I:1, København 1979, 64, 160-162.

⁵³ Ved at tage afstand fra biskop Arnolds cølibatsfanatisme og søge at give Skt. Clemens kirke i Roskilde til et benediktinerkloster udtrykker biskop Peder sandsynligvis kong Niels' holdninger i cølibatsstriden. Han faldt med kongen ved Fodevig.

⁵⁴ Christian Radtke, »Sliaswig (Schleswig/Haithabu)«, *Series episcoporum* VI:II, 107-108.

Roskildekrøniken. Da en af disse syv blev dræbt for sin troskab mod kong Niels, og fire døde med tronfølgeren ved Fodevig eller på grund af deltagelsen i slaget, er deres levnedshistorier blevet så korte og dårligt belyst, at kong Niels' delagtighed i deres udnævnelse og eventuelle motiver for at have begunstiget dem forbliver ukendte for os. Kun deres loyalitet manifesterer sig, nemlig ved at de faldt i slaget sammen med tronfølgeren i 1134. Måske har bygningsarbejderne ved flere danske domkirker påvirket kongens valg af biskop. I Lund indviedes den nye domkirkes krypt i 1123. De udførlige diskussioner om Ribe domkirke har ført til vished om, at Thure må have bygget en kirke, hvis apsis og tværskib stod færdige ved brylluppet mellem Magnus og Rikissa af Polen, som fandt sted sidst i 1120'erne. Kong Niels' må have haft et godt samarbejde med biskop Hubald af Odense, da det var hér han placerede sine største donationer. Derudover er en kongelig godsdonation kun kendt fra Viborg,⁵⁵ og det er da et mærkeligt sammentræf, at netop fra Viborg ved vi intet om biskoppen, men desto mere om det regulære augustinske domkapitel, hvor man finder den for helligt levned kendte prior Kjeld, som senere blev helgenkåret.⁵⁶ Ved bispeudnævnelserne i anden halvdel af sin regering udøvede kongen klart sin indflydelse ved at indplacere folk fra sin egen kreds i Roskilde, Viborg og formentlig også Ribe.

Medens kong Niels således brugte anden halvdel af sin regering til ved bispeudnævnelser at forfremme de mænd, som han så som sine støtter, finder vi det mærkelige tilfælde, at ærkebiskop Asser, efter mange års tilsyneladende loyalt samarbejde med kongen, i de sidste regeringsår fjernede sig fra ham. Hvad skyldtes dette? Hvis Asser var 30 år gammel ved sin udnævnelse 1089,⁵⁷ så var han født ca. 1059 og blev altså 70 år i 1129 og ville have været 78 år, da han døde 5.5.1137. Faderen hed Torkil, hans faster var Bodil, Erik Ejegods dronning, som døde i det Hellige Land måske år 1103, hans mor var Inga; begge bliver nævnt i *Necrologium Lundense*.⁵⁸ Assers brødre var Christiern, fader til ærkebiskop Eskil; Sven, biskop af Viborg; Eskil; Aggo/Åge. Asser var således omkring 45, da han i 1104 blev ærkebiskop og modtog palliet af kardinalpresbyter Alberik af San Pietro in Vincoli og derefter, som allerede mægtig stormand med mange år i bispeembedet bag sig, udøvede sin ærkebiskoppelige myndighed over hele Norden indtil sin død 1137 i en

⁵⁵ Paludan (som note 2), 505.

⁵⁶ VSD, 251-283, særligt første vesperantifon: ... *tempore preclari fertur regis Nicolai / in lucem sanctus mundi prodisse Ketillus*, 279.

⁵⁷ Kaare Rübner Jørgensen, »Lundensis eccl. (Lund)«, *Series Episcoporum* VI:II, 16-19.

⁵⁸ Ibid., 17, note 105.

alder af 78 år. Hos en stormand med en så lang embedstid og i den levealder kan holdningsændringer og politiske omsving ikke anses for utænkelige. Det er ikke givet, at en ærkebiskop som Asser altid ville være loyal mod en konge som Niels, blot fordi han havde været det i et antal år. For en mand i hans stilling må et politisk mord begået af tronfølgeren have været vægtigt nok til at få ham at skifte side. Skulle det ved nærmere undersøgelser vise sig, at de nyudnævnte biskopper i kong Niels' anden regeringstid slægtsmæssigt ikke hørte hjemme i Assers lejr, ville det kun gøre muligheden for et holdningskift endnu større.

Konklusionen på denne del bliver altså, at medens kong Niels ikke har kunnet bruge bispeudnævnelser til at forfremme sine tilhængere under første halvdel af sin regering men i lang tid har måttet leve med de biskopper, hvis udnævnelse hans brødre havde medvirket til, har han fra ca. 1120 haft gode muligheder for systematisk at placere egne mænd på de ledigblevne embeder. Af tidligere udnævnte biskopper har kongen åbenbart haft et meget godt forhold til biskop Hubald af Odense, da det var til hans domkirke, han skabte Skt. Knuds munkedomkapitel. Hvis kong Niels' voksende indflydelse på bispeudnævnelserne fra ca. 1120 fandt sted på bekostning af mænd, der stod Asser nær, kan den have bidraget til at forholdet mellem kongen og ærkebiskoppen successivt er kølnet. Det må dog være omsvinget i folkestemningen efter tronfølgeren Magnus' drab på Knud Lavard, der afgørende påvirkede ærkebiskop Asser til hans holdningsskift i forhold til kongen. Det er næppe tænkeligt, at han i sin stilling kunne acceptere det politiske mord som legitimt politisk redskab i en kamp for at sikre dynastiet, hvor meget dette end ellers har søgt at legitimere sig.

II, 3: *Østersøen, pomoranernes omvendelse og samarbejdet med Boleslaw Skævmund samt Magnus' ægteskab med Rikissa*

Det næste særlige aspekt, jeg vil gå ind på, er Danmarks forhold til den polske konge Boleslaw III Skævmund, som efterfulgte sin fader ved dennes død år 1102. Allerede fra begyndelsen af sin regeringstid vendte Boleslaw sig mod pomoranerne, som beboede kystlandet mellem Oder og Wisla/Weichsel og derved forhindrede polakkerne i at nå frem til Østersøkysten, til trods for de to store flodløb med deres bifloder, der førte derhen.⁵⁹

Fra dansk side tæller pomoranerne med blandt dem, der i dansk hi-

⁵⁹ Tadeusz Manteuffel, *The Formation of the Polish State. The Period of Ducal Rule 963-1194*, Detroit: Wayne State University Press 1982.

storieskrivning bliver kaldt vendere, om end Mecklenborgs indbyggere lå nærmere til for vndernavnet. Adam af Bremen nævner, at *Pomorani* og *Polani* er to folkeslag, der lever umiddelbart øst for floden Oder.⁶⁰ Floden gennemflyder vinulernes bosættelsesområder, siger Adam, indtil den når Jumne, hvor den skiller pomoranerne fra wilzerne.

Adams skrift må have bevirket, at man omkring år 1100 også uden for berørte kredse har vidst, at pomoranerne var et fra andre vendiske stammer adskilt folk. Boleslaws erobring af pomoranernes land skete i tre omgange og afsluttedes 1121/22 med en fredsslutning, der gjorde hertug Vartislav til Boleslaws lensmand i det oprindelige pomoranske område øst for Oder. Det senere Vorpommern vest for Oder fungerede som et vestligt kolonialland for pomoranerne og kom ikke under polsk kontrol.

Dog var Rügen endnu ikke erobret. I Herbords levnedbeskrivelse af biskop Otto af Bamberg⁶¹ refereres udførligt under år 1127 til en legation, som biskoppen sommeren dette år sendte til ærkebiskop Asser via kirkelige kredse i Polen under ledelse af en præst, Ivan.

Baggrunden for fremstødet var, at Otto i 1124 havde indledt sit missionsværk blandt pomoranerne. Allerede efter freden i 1122 stod det fast, at polske missionærer til virke blandt pomoranerne ikke lod sig opdrive. Efter at have konstateret dette henvendte Boleslaw sig til den ældre og i Polen allerede velkendte biskop Otto af Bamberg for at få indledt kristningsværket hos de erobrede vendere, hvad der resulterede i Ottos første missionsrejse.⁶² Den varede mindre end et år og efterlod en nødtørftig kirkeorganisation med indviede kirker i det senere såkaldte Hinterpommern.⁶³ Da Otto i 1127 var ved at forberede sin anden missionsrejse, må Boleslaws politiske indflydelse være fremstået som reduceret, idet Otto fandt det påkrævet også at sikre sig støtte fra tysk side, hvor Knud Lavard indtog en væsentlig position som obodriternes konge.⁶⁴ Det blev besluttet at sende en delegation til ærkebiskop

⁶⁰ Adam IV,13, gentaget i skolion 14 og 17, *Pomorani* kun i II, 22.

⁶¹ *Herbordi dialogus de vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis*, udg. af I. Wikarjak (Monumenta Poloniae historica, Series nova VII:3), Warszawa 1974, 191-194 (III kap. 30).

⁶² Manteuffel som note 59; S. Trawkowski, »Boleslaw 3«, *Lexikon des Mittelalters* 2, 1983, 365-367.

⁶³ Jf. John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen, Ane L. Bysted, *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, København 2004, 37-42. Otto og Boleslaw havde uden tvivl sammenfaldende motivation og interesse ved Ottos første missionsrejse, og Boleslaw havde også de politiske forbindelser i orden, manifesteret i forbundet med kong Niels i forbindelse med togtet over havet i 1123, jf. nedenfor.

⁶⁴ Hans-Otto Gaethke, »Saxo und die Geschichte der Ranen auf Rügen in der 1. Hälfte des 12. Jahrhunderts«, *Saxo and the Baltic Region – A Symposium*, Odense 2004, 115-141, 129f. Det synes overdrevent dramatisk her at tale om en total omkastning af koalitioner-

Asser af Lund for fra hans side at sikre sig, at missionen skulle kunne udvides til at omfatte Rügen. Vi har i biskop Ottos *vita* en henvisning, som gør, at vi ikke er henvist til ren spekulation om missionsplanerne. Hal Koch har været opmærksom på sagen og refererer til legationens beretning i Politikens Danmarkshistorie i forbindelse med en karakteristik af ærkebiskop Asser:

*De roser Asser som en god og retfærdig, kundskabsrig og gudfrygtig mand. Men i det ydre, fortæller de, lignede han mere en vendisk bonde end en prælat, således at præsten Ivan, der ledede sendefærdens tog sig stateliggere ud end selve ærkebiskoppen.*⁶⁵

Asser karakteriseres blandt andet ved begrebet *simplex*, altså samme ord, som Roskildekrøniken bruger om kong Niels.⁶⁶

Sendefærdens politiske formål var, at der – efter biskop Ottos mening – burde missioneres på Rügen. Han var dog blevet advaret om ryboernes store grumhed. Hans informanter fortiede heller ikke, hedder det, at ryboerne *archiepiscopo Danorum subiecti esse debuerint* – de »burde« være underkastet danernes ærkebiskop.⁶⁷ Hvad ligger der i *debuerint*? Otto havde sendt præsten Ivan *de latere suo*, hedder det, altså som legat, *cum litteris et muneribus illo pro licentia*. Man har altså på den sydlige Østersøkyst i 1127 allerede hævdet, at Rügen var en dansk erobring eller interessesfære, således at Otto nu havde behov for en tilladelse, *licentia*, fra den danske ærkebiskop til at inddrage øen i sin mission. Hvornår skulle Rügen være blevet dansk interessesfære? Saxo hævder, at det skete allerede under Erik Ejegod, som før sin afrejse til det Hellige Land gav Skjalm Hvide ansvar for Sjælland og Rügen, »som han havde gjort skatkyldig«, oversætter Peter Zeeberg.⁶⁸ Dette er eneste gang, Saxo nævner

ne, således som Linds synspunkter tolkes af Nils Blomkvist, *The Discovery of the Baltic: The Reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075-1225)* (The Northern World, 15). Leiden: Brill 2005.

⁶⁵ Danmarks Historie 3, København: Politikens Forlag 1976, 137.

⁶⁶ Klassisk synes *simplex* fortrinsvis at betegne en positiv personlig egenskab: Foruden »simpel« angives »ligefrem«, »oprigtig«, »uforstilt«, hhv. »plain«, »simple«, »without dissimulation«, »open«, »frank«, »straightforward«, »guileless«, sidestillet med *purus* og *sincerus*, f.eks. *tuum erga me animum simplicem atque amicum*. Negativt tydes det som »enfoldig«, »troskyldig« hen ad det naive, på svensk også »dum«, hvad der dog ikke synes at være ordets hyppigste betydning i klassisk latin. Roskildekrønikens udtryk om kong Niels: *hominem simplicem minime rectorem* synes dog at antyde, at for at være kvalificeret til at styre (*regere*) skal et menneske ikke være alt for troskyldig eller ligefrem.

⁶⁷ *Herbordi dialogus* ed. Wikarjak 1974 (som note 61), 193, jf. 192 om selve øen Rügen: *porro archiepiscopo Danorum etiam Ruthenia subiecta esse debuit*.

⁶⁸ Saxo, 12. bog, 6.5.

Rügen i historisk tid før Erik Emunes togter. Hans-Otto Gaethke, som senest har analyseret disse kildesteder, anser i lighed med I. Wikarjak og John H. Lind m.fl. denne oplysning for sandsynlig.⁶⁹

Ærkebiskoppen af Magdeburg havde i et brev af 1108 indplaceret kong Niels som vægtig partner i vendertogtene, og korstogsforfatterne formoder, at det nærmest skete med henblik på Rügen.⁷⁰ Altså: Hvis danerne havde gjort Rügen til skatland, så burde danernes ærkebiskop tage ansvar for den kristne mission blandt ryboerne. Otto brænder for ryboernes omvendelse og vil gerne dø martyrdøden for det, siger teksten, men først måtte han altså bede ærkebiskop Asser om til-ladelse.

Men Asser viger udenom med svaret: *De legatione autem eius ad presens nichil se respondere posse dicebat, nisi ante principes Danorum atque magnates per aliquas inducias consuluisse*, hedder det – »han sagde, at han ikke kunne give noget svar, før han ved forespørgsler havde rådført sig med danernes *principes* og *magnates*«. Asser har med andre ord ikke ment, at han af egen myndighed kunne tillade Otto af Bamberg at prædike på Rügen. Ligger der heri en oplysning om en allerede optrukket grænse mellem en polsk og en dansk interessesfære på den sydlige Østersøkyst? Biskop Otto må jo, uanset sin rygdækning hos Knud Lavard, i denne forbindelse siges at repræsentere polsk politik, da han var rekvireret af Polens kong Boleslaw for at missionere i pomoranernes oprindelige østlige bosættelsesområde, det, man senere kaldte Hinterpommern, øst for Odermunden, hvor Vartislav herskede, nu som kong Boleslaws lensmand. Boleslaw havde ikke interesser i det, vi i dag kalder Vorpommern, pomoranernes land vest for Odermunden, som fra dette folkeslags synspunkt var et udflytterområde mod vest. Her er det altså, at udsagnet om Rügen som dansk interessesfære mellem den polske – i forhold til de østlige pomoranere – og den tyske – i forhold til de vestlige pomoranere – har sin store betydning. Oder dannede grænse mellem det polske og det tyske, men den store ø langt uden for Oders munding var utilgængelig for begge parter, og ryboernes bekæmpelse og pacificering blev derfor overladt til danerne.⁷¹

⁶⁹ Herbordus ed. Wikarjak 1974, 192; Gaethke 2004 (som note 64), 115-141, John H. Lind m.fl. 2004 (som note 63), 34-36; baggrund Blomkvist 2005, 17-20.

⁷⁰ John H. Lind m.fl. 2004, 36.

⁷¹ Fremhævet af Niels Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave*, København 1971, 65. De danske korstogsforfattere ser Ottos anden missionsrejse i lyset af en total omvæltning af magtforholdene, med Vartislav som eksponent for tysk politik i samarbejde med Knud Lavard og kejseren, Lind m.fl. 2004, 40-42; et lignende perspektiv hos Hermanson 2000, 124-127. Man må dog fastholde, at initiativet kom fra den polske konge, og at Vartislav til trods for alle koalitioner havde svoret lensed til Boleslaw.

I 1127 var ærkebiskop Asser allerede en gammel mand, formentlig op mod de 70, mindst femten år ældre end kongen. Hans umiddelbare svar på delegationens spørgsmål, om han ville give tilladelse til, at Rügen måtte blive en del af biskop Ottos missionsområde, var henholdende. Hvis de kongeligt influerede bispeudnævnelser siden ca. 1122 havde givet Asser en fornemmelse af, at hans indflydelse på kongens kirkepolitik var ved at aftage, så kan man forstå et sådant svar, hvorved han på den ene side forholdt sig loyal mod kongen, men på den anden side gav indtryk af selv at have en vægtig del i en senere afgørelse i sagen.

Et andet spørgsmål er naturligvis, om Asser i situationen ca. 1127 virkelig har rådført sig med *principes Danorum atque magnates* for en stillingtagen til missionen på Rügen. Det må være magtpåliggende at spørge, om hans undvigende svar til delegationen kan have tjent det sigte uden hårde ord at afvise dens ønske, eller om Asser så en seriøs mulighed for, at et ja til Otto af Bambergs mission på Rügen lod sig forene med Danmarks og ærkestolens Østersøpolitik i øvrigt. Nogle begivenheder i området de forudgående fire år har betydning for en stillingtagen hertil.

Saxo overleverer historien om Magnus' ægteskab med den polske kongedatter Rikissa. Et kongeægteskab er det synlige udtryk for en politisk aftale, som altså må være indgået mellem kong Niels og Rikissas fader Boleslaw. Kan den tidsfæstes? Saxo har ikke årstal på, kun en årsagsforbindelse til vendertogterne. Dateringen afhænger af flere faktorer, f.eks. vor viden om Rikissas afstamning og alder, om kong Niels' mægtige dronning Margareta Fredkullas dødsår – for hun var antagelig i live da det skete – og kong Niels' engagement i vendertogterne i de år, da Boleslaw gradvis underlagde sig pomoranernes land. To polske annaler nævner et »togt over havet« foretaget af Boleslaw og tidsfæster det til 1123, helt rimeligt, da den polske konge ved at have overvundet pomoranerne nu for første gang kunne bevæge sig helt ud til kysten og sejle ud i Østersøen uforstyrret.

Oplysningerne om Boleslaws »togt over havet« spiller en rolle i forbindelse med et fælles dansk-norsk togt, den såkaldte Kalmar-leding, som ifølge islandske kilder i sommeren 1123 – »sommeren før solformørkelsen«, som den kaldes – skal være gået til den sydsvenske provins Småland. Solformørkelsen faldt i august 1124.⁷² Foretagendet hvilede angiveligt på en aftale mellem kong Niels og kong Sigurd i Norge. Danske krigere skal have ventet på nordmændene, men opgivet det, da det

⁷² Sammenhængen er for nylig atter blevet fremhævet af de danske korstogsforfattere, John Lind m.fl. 2004, 36f, og af Blomkvist 2005, 139, 307-14.

trak alt for længe ud, så nordmændene, da de endelig kom, gennemførte togtet alene.⁷³ Formålet var at bekæmpe hedenskabet i Småland, siger kilden. En forklaring af Nils Blomkvist går ud på, at de hedenske vendere måske havde bidt sig fast i egnen omkring Kalmar og måtte drives ud derfra ved et korstog.⁷⁴ En anden forklaring, som Kurt Villads Jensen anser for at være den mest sandsynlige,⁷⁵ er, at oplysningen kan være rigtig, og at togtet kan have haft med bekæmpelsen af ikke-kristen kult at gøre.⁷⁶ Det kunne være en plan udtænkt fra dansk side om et samarbejde mellem norske og danske ledingsbønder med en eller anden form for polsk deltagelse.

Det ser ud til at være mere end et tilfældigt sammentræf, at det fælles foretagende, som går under navn af Kalmar-ledingen, faldt lige i det år, da Boleslaw efter sejren over pomoranerne var ude for at finde egnede kræfter til kristen mission i de erobrede områder og for første gang rådede over udsejlingshavne på den vendiske kyst.

Forskningen omkring Rikissa har på polsk side ført til den konklusion, at hun sandsynligvis var født i Boleslaws andet ægteskab med Salomea af Berg omkring 1116/17.⁷⁷ Selvfølgelig kan fyrstebørn giftes bort meget tidligt, men den rimeligste antagelse er vel, at det politiske møde mellem Niels' og Boleslaws udsendte, hvor hun ved stedfortræder blev gift med den danske tronfølger Magnus, ikke kan være indtruffet tidligere end en gang hen i 1120'erne. Saxos historie fortsætter med brylluppet mellem Magnus og Rikissa i Ribe. Forudsat at der ikke gik alt for lang tid imellem, er det nærliggende at tidsfæste denne begivenhed til de første to-tre år efter freden. Den kan altså have indtruffet før den kir-

⁷³ Sveaas Andersen 1977 (som note 20), 182.

⁷⁴ Blomkvist 2005, 312f, 318-34.

⁷⁵ Også Skyum-Nielsen 1971, 65.

⁷⁶ Der kan være tale om en kult eller en offerhandling, som måske forventedes praktiseret næstfølgende ofringsår, som ifølge en tabel udarbejdet af den svenske astronom Göran Henriksson ville være indtruffet i 1124 – forudsat altså at den gamle offercyklus stadig blev holdt i live i ikke-kristne kredse i Sverige. Göran Henriksson, »Riksbloten och Uppsala högar«, *Tor* 27, 1995, 337-394; Nyberg 2000, 121. At hedenskabet stadig var en kraft at regne med, ses af Saxos beretning 13.5.5. om, hvordan Magnus, inspireret af Knud Lavards hjemkomst med bytte fra »sørøvertogt i de østlige egne«, også lagde »tilsvarende kvaliteter for dagen« og medbragte fra sit togt nogle store Thorshamre »som på en af øerne blev regnet for hellige genstande af dem der dyrkede den gamle tro«. Derfor huskede svenskerne Magnus som gudsbepotter, afslutter Saxo dette afsnit, jf. Blomkvist 2005, 328. Der kan således ikke være tale om øer i Baltikum, men om en svensk ø eller øgruppe, som set i forbindelse med Kalmar-ledingen kunne være Øland.

⁷⁷ W. Dworzaczek, *Genealogia* (Nauki Pomocnicze Historii), Warszawa 1959; Trawkowski (som note 62). Jf. Gaethke 2004, 132 for det fortsatte samarbejde mellem Niels og Boleslaw i form af yderligere et fælles togt, dateret af Gaethke til 1129.

kelige missionskontakt vedrørende Rügen mellem Otto af Bambergs udsendte og ærkebiskop Asser i 1127.⁷⁸

Ud fra disse forhold slutter jeg, at kong Niels i 1120'erne havde offensive mål med en Østersøpolitik, som bestod i bekæmpelse af venderne med hjælp fra den polske konge. Den polske alliance skulle være en modvægt mod de saksiske interesser blandt de vendiske stammefolk, som også havde manifesteret sig i, at pomoranerne under Vartislav havde optaget kontakter med hertugen af Sachsen i modstand mod de polske angreb.

Med henblik på kong Niels' biografi bliver konklusionen, at den toleddede konsekvens af Otto af Bambergs planlagte mission på Rügen – at han oprindeligt kom på Boleslaws ønske, men nu også havde sikret sig opbakning fra saksisk side – må have gjort det svært for kong Niels at tilråde et positivt svar på delegationens ansøgning om tilladelse til en mission på Rügen, organiseret af Otto af Bamberg. Forudsætningen er selvfølgelig, at Asser overhovedet har rådført sig videre med kongen og de ledende danske politiske kredse og ikke kun brugt formuleringen over for Ottos delegation som et påskud for ikke at give et afvisende svar.

II,4: *Biskop og cølibat på Sjælland*

Ifølge Roskildekrøniken ivrede Peder Bodilsen for, at præsterne på Sjælland skulle leve i cølibat. Cølibatproblemet er tolket sådan, at man efter indførelsen af tienden opdagede, at det kostede mere at underholde en familie end at bekoste en enkelt ugift præst. Den logiske følge skulle have været, at man faldt tilbage på klosterlivets asketiske åndelighed og med dens hjælp søgte at inspirere verdensgejstligheden til en mere klosterlignende levestandard, i overensstemmelse med Gregor 7.s reformtanker.⁷⁹

Roskildekrøniken indplacerer cølibatstriden som første oplysning om tilstanden i Roskildekirken under kong Niels. Det sker umiddelbart efter den velkendte karakteristik af ham som *virum mansuetum et simplicem, minime rectorem* i hvis dage, hedder det, »der indtraf en stor forfølgelse af klerus og folk«. ⁸⁰ Den dateres til kongens tyvende regerings-

⁷⁸ Dette fører atter til overvejelser vedrørende bispestolen i Ribe, hvor vi så kan gætte på, at den tyske Gerald eller Jareld på dette tidspunkt var død og erstattet af biskop Thure, jf. ovenfor note 52. Terminus post for Jarelds død vil således blive 1122, terminus ante 1127. Ellen Jørgensen, »Ribe bispekrønike«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 6,1, København 1933-35, 23-33.

⁷⁹ Jf. Skyum-Nielsen 1971, 51-53.

⁸⁰ *In diebus cuius magna persecutio cleri et populi facta est, Scriptores minores historiae danicae medii aevi I*, udg. af M. Cl. Gertz, København 1917/1970, 25.

år: *Nam anno XX regni eius...* Hvis Niels' kongevalg fandt sted året 1103/04, og begyndelsen af hans første regeringsår altså må ligge hér, samt hvis dette begyndelsesår efter middelalderlig skik tælles med, må kongens tyvende regeringsår være begyndt i løbet af 1122/23 og ikke, som almindeligvis anføres, 1123/24. Hvis cølibatstriden altså blussede op i løbet af 1122/23, kan den ikke være en følge af det første Lateran-koncil.

Roskildekrøniken kalder begivenhederne en *inceptio bundonum*, hvad der er blevet forstået i retning af et »foretagende af selvejende bønder«. Skyum-Nielsen kaldte derfor 1971 Peder Bodilsen for »bondehøvding«, Hal Koch beskrev opstanden i Politikens Danmarkshistorie som »en stærk bevægelse [blandt Sjællands bønder] for at gennemføre dette strenge krav: De gifte præster skulle sende deres koner bort, og de ugifte måtte ikke gifte sig«,⁸¹ og Ole Fenger taler tyve år senere om »en stærk bevægelse blandt de sjællandske bønder« med den i og for sig rigtige kommentar: »At et kirkemøde samme år i Rom indskærpede kravet, kan ikke være forklaringen.«⁸²

Paludan havde allerede trukket den pointe frem, at sagen viste kongens indflydelse på kirken ved valget året efter af sønnen Magnus' kapellan Peder til biskop efter Arnold.⁸³ Peder viste sig mere effektiv end Arnold til de gifte præsters forsvar mod cølibatkravet. Men hovedmanden bag cølibatkravet, Peder Bodilsen, var ikke så folkelig, som Skyum-Nielsen, Koch og Fenger mente. Peder Bodilsen er snarest at forstå som en magthaver i egen ret, hvis krav om præsternes cølibat må have været alt andet end folkeligt, hvad Hermanson for nylig har fremhævet. Han har uden tvivl haft gejstlige i sine omgivelser, der stod midt i striden om kirkens reform, hvoraf nogen måske også deltog i Lateransynoden.⁸⁴

Kildeoverleveringen for den første Lateransynode, som blev afholdt i Rom i fastetiden 1123 fra den 18. marts til den 4. april, er ekstremt dårlig; fremmødet skal have omfattet cirka 200 biskopper og abbeder fra mange lande, men deltagerlister er ikke bevaret.⁸⁵ Kirkemødet vedtog i kap. 21: »Vi forbyder præster, diakoner, subdiakoner og munke at have konkubiner eller indgå ægteskab; vi dømmes også, at sådanne personers allerede indgåede ægteskaber bør opløses og personerne

⁸¹ Skyum-Nielsen 1971, 52; Hal Koch, *Danmarks Historie 3*, Politikens forlag, 1976, 144.

⁸² Ole Fenger i *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie 4*, 109.

⁸³ Paludan (som note 2), 504.

⁸⁴ Hermanson 2000, 154, 165.

⁸⁵ Hermann Josef Sieben, »Lateran I-IV«, *Theologische Realenzyklopädie*, 2. udg., 20, 1990, 481-489.

underkastes pønitense efter de hellige kanoniske bestemmelser.«⁸⁶ I løbet af året 1123 må viden om synodens vedtagelse være nået til Danmark, og den kan da have udøvet sin virkning på valget af Magnus' kapellan til biskop i Roskilde ved biskop Arnolds død den 24. maj et ukendt år, formentlig 1123 eller 1124.

Hermanson konkluderer efter en analyse af Peder Bodilsens senere karriere, at han må ses som *en modern furste av västeuropeiskt snitt* og aldeles ikke en repræsentant for en reaktionær bondestand. Hans store indflydelse under Erik Emune og senere ærkebiskop Eskil skal holdes op mod det forhold, at det i 1123 ikke lykkedes ham at bryde kong Niels' magt over kirken og indflydelse på bispeudnævnelserne. Således bliver sagen også vurderet af Paludan.

Men hvis nu konflikten om præstecølibatet i Roskilde stift ikke er en følge af Lateransynodens vedtagelse, men en del af den forudgående gæringsproces omkring dette spørgsmål, så har man end mere grund til at huske på, at synodens hovedformål var at få Worms-konkordatet af 1122 godkendt af den højeste synodale autoritet samlet omkring paven. Synoden var en pionérpræstation uden fortilfælde i den vestlige kirke, og der var delte meninger i kirkens ledelse om en sådan synodes autoritet. Ligesom Knud Lavard var reformfolkene i Roskilde stift på bølgelængde med det kontinentale syn på problemstilling om kongens rettigheder i forhold til kirken og den magtbalance, som Worms-konkordatet gav udtryk for. De har så bare ikke kunnet trænge igennem i Danmark, hvor magtbalancen i stedet er tippet over til kongens side, for at blive befæstet af ham ved nærmest følgende bispeudnævnelse.

Cølibatstriden foregik åbenbart internt på Sjælland og blev løst, uden at der er spor af ærkebiskop Assers indblanding. Den blev afgjort efter kongens ønske. Den nyudnævnte biskop kom fra hofmiljøet, måske sammenligneligt med en hofkapelgejstlighed som påvist i Norge.⁸⁷ Roskildekrønikens forfatter fremhæver til gengæld, at det mislykkede forsøg på at styrke det asketiske træk blandt de verdensgejstlige afbalanceres ved oprettelsen af et nyt kloster ved Skt. Clemens i Roskilde, den nuværende Skt. Jørgensbjerg kirke.⁸⁸ Vi må formode, at det er kong

⁸⁶ J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* 21, Paris 1903/1961, spalte 286.

⁸⁷ Sverre Bagge, *Den kongelige kapellgeistlighed 1150-1319*, Bergen 1976.

⁸⁸ Indvielsen af kirker til helgenen Skt. Clemens i England og Skandinavien er for nylig atter blevet studeret af Barbara Crawford. Hendes undersøgelser synes at bekræfte, at kongelige interesser knytter sig til danske og andre Skt. Clemenskirker helt fra tidlig kristen tid. Det er nærliggende at antage, at kongen på pladsen for Skt. Clemens kirke i Roskilde kunne falde tilbage på gamle kongelige interesser, Barbara Crawford: »The Cult of Clement in Denmark«, *Historie. Jyske Samlinger* 2006, 235-282.

Niels' politik, der spejler sig heri: En asketisk livsførelse passer til munke i kloster, men ikke til præster, der tjener i deres sogne. Her lærer vi et aspekt af kong Niels' holdning til kirken at kende.

Konklusionen af analysen af cølibatstriden bliver da, at kongens stilningtagen må have sat skub i en kædereaktion af forandringer i de netværk, der omgav ham, hvad der – også med henblik på forholdet til kirken – har gjort den anden halvdel af hans regeringstid væsentligt mere problemfyldt end den første. Vejen fra triumfen med Odenses klosterlige domkapitel til striden om cølibatet afslører, at kongens bindinger i det samfund, i hvis midte han befandt sig, var ved at undergå væsentlige forandringer, hvis første udtryk var cølibatstriden.

II,5: Kong Niels og Østdanmark

Et andet aspekt fremkommer ved studiet af kongens interesser i Skåne. Det ser ikke ud til, at de kongelige interesser i Skåne indtil det tidspunkt, som behandles hér, nogensinde er blevet truet af indsigelse fra en ærkebiskop i det omfang, som senere blev tilfældet under ærkebiskop Eskil. Kongens magt i Skåne kan belyses ud fra nyvurderingen af en væsentlig kilde i det 12. århundredes historie, nemlig oprettelsen af præmonstratenserklostret i Væ, som ganske vist tidsmæssigt ligger uden for kong Niels' regeringstid, men hvis opklaring, som det skal vise sig, får store konsekvenser for forståelsen af kong Niels.

I en diskussion med Henrik Græbe, som har udgivet bindet om Væ kirke i Skåne i værket *Sveriges Kyrkor*, foreslog Inger Ahlstedt Yrlid i 1976 omdatering af Væ kirkes grundlæggelse og ældste romanske malerier.⁸⁹ Udgangspunktet var Græbes datering til 1150'erne eller 1160'erne af de to stifterbilleder på de to triumfbuevægge, forestillende en kvinde, måske en dronning, med en kirkemodel i hånden, og over for hende en stormand, måske en konge, med et smykkeskrin i hånden. Græbe argumenterede for at datere malerierne til 1150'erne. De to personer skulle da være Kong Valdemar den Store og hans dronning Sofie.

Yrlid stillede imidlertid en række både kunsthistoriske og arkitekturhistoriske argumenter op mod denne datering og konkluderede, at alt for mange stiltræk peger mod en noget tidligere periode, 1120'erne. Der findes desuden et skriftligt vidnesbyrd, et stykke pergament vedlagt alterrelikvierne, med et årstal, som den østrigske forsker i Sverige Toni Schmid i 1930'erne læste som 1121. Græbe afviste, at denne læsning

⁸⁹ *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*, Bd. 139: Henrik Græbe, *Kyrkorna i Vä*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1971; Inger Ahlstedt Yrlid, *Och i hopp om det eviga livet. Studier i Skånes romanska muralmåleri*, Lund: Corpus Iuris Förlag 1976, 66-68.

kunne lede på sporet af alterets indvielsesår, da en anden forsker havde læst det som 1231. Palæografisk er læsningen 1121 imidlertid entydig.⁹⁰ Yrlid spurgte derfor, hvem der mon i 1121 har været patronus for Væ kirke, og nåede frem til det svar, at da den var en kongelig kirke, må Væ have stået under kong Niels' patronat. Var dette tilfældet, ville stifterbillederne dog være svære at forklare, da det er kvinden, der har kirkemodellen i sin hånd, mens den mandlige figur har et smykkeskrin. Hvis billedet havde vist kong Niels, ville det have været ham, der stod med kirkemodellen i hånden, og ikke hans dronning Margareta, som ikke kan have medbragt Væ i sin arv. Yrlid spurgte derfor, om der var en periode, hvor en kvinde havde patronatet over Væ. Hun kom frem til, at dette må have været tilfældet efter kong Niels' død, da arven må være gået fra den afdøde søn Magnus til den umyndige dreng Knud Magnus-søn, hvis formynder må have været moderen, Rikissa. Den rimeligste antagelse ville da være, at Knud har arvet Væ, som fra 1134 og fremad må være blevet forvaltet af hans moder Rikissa og derved forsynet med de to malerier i triumfbuevæggen forestillende Rikissa og Magnus. Men Rikissa kan ikke have nydt støtte fra den dræbte Knud Lavards broder, Erik Emune, så længe han regerede, 1134-1137. Derimod skiftede holdningen til både hende og Magnus efter Erik Emunes død, Erik Lams valg til konge og Eskils udnævnelse til ærkebiskop. Yrlid så baggrunden for stifterbillederne i det mere gunstige eftermæle for Rikissa og Magnus, som Eskils udnævnelse medførte. Billederne skulle da forestille Rikissa med kirkemodellen og Magnus med smykkeskrinet og være malet i de første år af Eskils ærkebispetid. Den datering, mente Yrlid, passer med de kunsthistoriske kriterier.

Den gunstige konjunktur for Rikissas og Magnus' ry har nok ikke varet længe, idet Rikissa meget snart indgik sit andet ægteskab, med fyrst Volodar af Minsk. I dette ægteskab, der må have varet fra sidst i 1130'erne til sidst i 1140'erne,⁹¹ fødtes en pige, Sofie, som senere blev Valdemar den Stores dronning. Derefter indgik Rikissa sit tredje ægteskab, denne gang med Kong Sverker i Östergötland. Hendes søn af første ægteskab, Knud Magnussøn, må have nået voksenalderen seksten år omkring år 1147, og Yrlids forklaring indebærer, at Væ i hele denne periode stod til rådighed for mor og søn, Rikissa og Knud Magnussøn.

I denne betragtning støttede Yrlid sig til nye synspunkter på tids-

⁹⁰ Græbe 1971, 48-50 med foto af pergamentstykket fig. 46; Egon Thun & Mats Anglert, *Vä* (Medeltidsstaden 57), Stockholm: Riksantikvarieämbetet 1984.

⁹¹ John Lind, »The Martyria of Odense and a Twelfth-Century Russian Prayer: The Question of Bohemian Influence on Russian Religious Literature«, *The Slavonic and East European Review* 68, 1990, 1-21, her side 19.

punktet for præmonstratensernes ankomst til Væ i forhold til Niels Skyum-Nielsen tidshorizont. Skyum havde opdaget de nye dokumenter om Væ og tidsmæssigt placeret dem omkring Ringstedmødet 1170.⁹² Eneste problem heri var, at biskop Stefan af Uppsala, der figurerer som vidne i biskop Simons af Odense udaterede stiftelsesbrev, ikke undertegnede sig som *archiepiscopus*, hvad han burde have gjort efter 1164, men kun som *episcopus*. Skyum valgte at emendere med *archi*.⁹³ Skyum overvandt derved egne betænkeligheder af diplomatarisk art, men Yrlid mente, at dette skete med urette. De første forbehold var så vægtige, at man ifølge Yrlid måtte tage diskussionen op igen om emendationen af *archi* til Stefans bispetitel. Det viser sig da, at Stefan jo faktisk var biskop af Uppsala før sin udnævnelse til ærkebiskop, det står i den pavelige udnævnelsesbulle af 5. august 1164.⁹⁴ Da Stefan undertegnede biskop Simons stiftelsesbrev sammen med Eskil, må det være sket, før Eskil gik i eksil i 1161. Hvor længe Stefan på det tidspunkt havde været biskop i Uppsala, har forskerne hidtil ikke haft et bud på, men der er en enkel løsning på dette spørgsmål. Den forudgående biskop af Uppsala var den Siward, som forlod Sverige i begyndelsen af 1130'erne. Han indtrådte i Rastede kloster, blev dets abbed og døde dér, sandsynligvis i 1157.⁹⁵ Hvis Siward aldrig indgav ansøgning om at fratræde sit bispedømme i Uppsala, må han have blokeret for en nybesættelse. Så ville bispestolen i Uppsala ikke blive ledig til besættelse, før han var død. Det enkleste er da at antage, at ærkebiskop Eskil efter meddelelsen om Siwards død i 1157/58 udnævnte den muligvis engelskfødte cisterciensermunk Stefan fra Alvastra til biskop af Uppsala. Denne har så brugt diplomets titel *Upsalensis episcopus* indtil oprettelsen af den svenske kirkeprovins i 1164.

Med denne omdatering rykkes grundlæggelsen af præmonstratenserklostret i Væ tilbage fra sidst i 1160'erne til sidst i 1150'erne, hvad der passer godt til tidsfølgen for Rikissas svenske ægteskab; hendes fornyede enkestand, da Sverker blev dræbt i 1156; sønnen Knud Magnussøns død i 1157; og Valdemars sejr ved Grathe Hede samme år. Det passer også med oprettelsen af Tommarps kloster, Skånes første agrare præmonstratenserabbedi og derved formentlig Væ klostres moderkloster,

⁹² DD I,3, 1976-77, nr. 12; Niels Skyum-Nielsen, »De ældste privilegier for klostret i Væ. Et nyfund«, *Scandia* 21, 1951-52, 1-27, her s. 19.

⁹³ DD I,3, nr. 12 og 13.

⁹⁴ DD 1,2, nr. 154, 5. august 1164, stilet til de svenske biskopper, hvori paven meddeler, at han *venerabilem fratrem nostrum Stephanum olim Vpsalensis ecclesie electum nunc vero archiepiscopum vestrum ad sedem apostolicam venientem debita benignitate suscepimus*.

⁹⁵ Tønnes Kleberg, *Medeltida Uppsalabibliotek I. Biskop Siward av Uppsala och hans bibliotek* (Acta Universitatis Upsaliensis C:15), Uppsala 1968, 24. Jf. Nyberg 2000, 122-124.

for hvilket det pavelige beskyttelsesbrev blev udstedt af Hadrian 4. den 22. november 1155.⁹⁶ Patronatet over Væ må i mellemtiden have overgået fra Rikissa til datteren Sofie. Med Sofies ægteskab med Valdemar var Væ nu kommet direkte under kongeparrets patronat. Valdemar og Sofie har derefter ladet Væ overgå til den Simon, som i 1158 blev biskop af Odense. Stedet var velegnet som stiftelsesgods for et kloster. Biskop Simons af Skyum fundne udaterede stiftelsesdokument⁹⁷ må da dateres til tiden omkring 1158, lige i begyndelsen af Simons bispetid. På det tidspunkt indgår klosterstiftelsen i Valdemar den Stores dispositioner efter sejren ved Grathe Hede. Som led i en argumentation om indvielsen af højalteret i Væ kirke år 1121 er omdateringen altså vigtig, da den gør sekvensen af begivenheder mere rimelig og forståelig, end man hidtil har kunnet se.

Konklusionen på alt dette må blive en omvurdering af kong Niels' forhold til ærkebiskop Asser og Lundestiftet. Stiftelsen og bygningen af Væ kirke må tidsmæssigt placeres ind i kong Niels' regering og Assers ærkebispetid. Investeringen i og indvielsen af en så prægtig kongsgårdkirke i Skånes nordøstlige del år 1121 må tolkes inden for rammen af kong Niels' biografi og regering. En bestandig strøm af større og mindre angreb ad søvejen mellem folkene på den sydlige østersøkyst og egnene inden for Danmarks kyster, inklusive Skånes og Blekinges kyster, præger disse år. Dette fremgår af flere beretninger fra Otto af Bambergs *vita*.⁹⁸ Polens konge Boleslaw Skævmund havde i 1121 endnu ikke endeligt besejret pomoranernes hertug Vartislav. Også Skånes kyster måtte forsvares – herom rådede der enighed mellem konge og ærkebiskop. Østerlen og forbindelsen over Listerhalvøen til Blekinge måtte sikres og udbygges. Opførelsen af Væ kirke lader sig tidsmæssigt indplacere i det kompleks af begivenheder, som tegnes af forhandlingerne mellem kong Niels og Boleslaw Skævmund i kampen mod pomoranerne; ægteskabet mellem Magnus og Rikissa; og notitsen under 1123 om Boleslaws togt over havet, et togt som umuligt kan være gået uden om det Danmark, som Boleslaw var i forbund med. Et fyrsteægteskab var altid del af politiske forhandlinger.

Ud fra en generel geopolitisk betragtning kunne sådanne forhandlinger rimeligvis have handlet om en dansk-polsk fælles plan for pacificering af kystlandskaberne i syd, måske oprettelse af en delingslinje mellem polske og danske interesser, eller et forsøg på integrering af handelsbyerne Jumne (Wollin) og Stettin i en fælles magtsfære. Bole-

⁹⁶ *DD I*,2, nr. 116.

⁹⁷ *DD I*,3, nr. 12.

⁹⁸ Som note 61.

slaws indkaldelse af biskop Otto af Bamberg i 1124 for at gøre pomornerne kristne passer tidsmæssigt godt hertil. Medens Asser var i fuld gang med domkirkebyggeriet i Lund, hvis krypt og højalter indviedes den 30. juni 1123, ses altså kong Niels i de samme år beskæftiget med at oprette et magtcentrum i det nordøstlige Skåne med et kirkebyggeri, der står mål med det mest imponerende, som tiden kunne tilbyde, samt engageret i et søtogt, hvori også den polske konge deltog.

Blandt begivenhederne forud for drabet på Knud Lavard er også Magnus' og Rikissas bryllup i Ribe domkirke, som Saxo gør så meget ud af, men selvfølgelig ikke sætter dato på. Som allerede strejft ovenfor, er det rimeligt at placere planlægningen af ægteskabet – som ifølge Saxo fandt sted ved stedfortræder – i første halvdel af 1120'erne og brylluppet i Ribe domkirke i slutningen af årtiet eller senest 1130.⁹⁹ Hvis man tænker på Saxos tendens i skildringen af Magnus, så er det klart, at fortællingen om brylluppet hos Saxo danner indledningen eller forspillet til det overmod, der efterfølgende tager til hos Magnus og ledte ham til drabet på Knud i 1131. At sønnen i Magnus og Rikissas ægteskab, Knud Magnussøn, opregnes som deltager i indvielsen af Lunds domkirke i 1145,¹⁰⁰ tyder på, at han da må have opnået myndighedsalderen seksten år og altså var født ca. 1130. Ret meget tidligere kan han ikke være født, hvis Rikissa virkelig var født så sent som 1116/17.

II,6: Kong Niels og Lund som ærkebispesæde

Det angiveligt loyale samarbejde mellem kongen og Asser har længe været en *Gemeinplatz* i udforskningen af dette tidsrum. Det gode forhold ophørte dog, da Asser efter 1131 skiftede side og begyndte at støtte Erik Emune i bestræbelserne på at opnå hævn for mordet på hans broder. I dette forløb findes dog endnu en faktor, som Michael Gelting i april 2002 gjorde opmærksom på i det ovenfor omtalte foredrag om Roskildekrøniken, holdt ved en konference om det 12. århundredes danske historie i Höör i Skåne.¹⁰¹

Gelting tester Roskildekrønikens ophavssituation på grundlag af den hidtil uprøvede hypotese, at Lundestiftets indlæggelse under Hamburg-Bremen i 1133 virkelig fandt sted og ikke, som de fleste historikere mener, forblev en beslutning uden kraft og virkning. De pavelige diplo-

⁹⁹ Dlugosz har begivenheden under år 1128, *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*, lib. 3-4, Varsaviae 1970, 310. Trawkowski (som note 62) sætter den til 1129/30.

¹⁰⁰ *DD* 1,2 nr. 88.

¹⁰¹ Trykt 2004, ovenfor note 23.

mer i sagen er dateret den 27. maj 1133 og ville, hvis de nåede modtagerne, være kendt i Lund og andre steder i Norden i løbet af efteråret 1133. Man har undladt at stille det spørgsmål, om Lundesædets ærkebispefunktion nogensinde kan have været genstand for diskussion inden for rammerne af kong Niels' politik. Fra sin ungdom kendte kongen Asser som almindelig biskop af Lund. Ophøjelsen af Lundestiftet til ærkestift for Norden fandt sted ved tiden for hans eget kongevalg og måske uden, at han havde mulighed for at øve indflydelse på det. Nu, snart tredive år senere, stod han som magtfuld konge over for samme Asser, som imidlertid havde undsagt ham. Kan han have haft en interesse i, at Norden ikke længere forblev en fra Hamburg-Bremen uafhængig kirkeprovins? Hvis hans omsorg for, at Magnus skulle blive tronfølger, havde højeste prioritet, så kunne man tænke sig, at han for at takkes de tyske interesser – som i øjeblikket under Innocens 2. var sammenfaldende med de pavelige – kan have accepteret Hamburg-Bremens krav for dermed at opnå forsoning med kejser Lothar. Eftersom Magnus blev kronet til dansk konge af Lothars nåde i Tyskland i foråret 1134, kunne man tænke sig, at der har foreligget en kalkule, som gik op: sikring af Magnus som tronfølger og konge allerede i faderens levetid, mod at Danmark gik med til, at dens kirke atter blev lagt ind under Hamburg-Bremen. Tanken er, så vidt jeg ved, helt uhørt i dansk historieforskning og synes unægtelig temmelig dristig, men der er, så vidt jeg kan se, ingen kilder, der kunne anføres for direkte at afvise en sådan mulighed. Dette i sig selv gør den naturligvis ikke sandsynlig. Den kunne imidlertid passe ind i billedet av kongen som fanget i et dilemma mellem saksisk indflydelse for at sone mordet på Knud Lavard og den oprindelige polsk-danske plan om fælles bekæmpelse af venderne – en konge, der bygger en position op i det nordøstlige Skåne og nægter sin ærkebiskop fuldmagt til at træffe afgørelser vedrørende kristen mission på Rügen.

Kong Niels' offensive politik over for venderne i 1120'erne, hans samarbejdsaftale med Boleslaw Skævmund, og Magnus' arrangerede ægteskab med Rikissa i forbindelse med udbygningen af Væ til et østdansk centralsted, samt hans mulige passivitet over for reduktionen af Lunds ærkesæde til en almindelig bispestol udgør i hvert tilfælde væsentlige islæt i biografien om en konge, som i en alder af op mod tres år sidder på magtens midler og bruger dem til at bygge videre på rigets forsvar og kommunikationsnet og sikringen af tronfølgen i sin familie. Det interessante er da, at han derved bevæger sig ind i og endog måske direkte truer ærkebiskoppens interessesfære, hvad der måske burde tages med i betragtning, når Asser senere skifter side og på sine gamle dage begyn-

der at holde på Erik Emune. Historien om Væ belyser på denne måde yderligere kong Niels' forhold til kirken. I 1120'erne står Lundeærkebispens endnu langt fra senere tiders magtfulde prælater af typen Eskil, Absalon og Anders Sunesen. Asser brugte jo heller ikke Eskils metode i forsvaret for sin kirke. Præsten Ivans delegation af år 1127 viser klart, at han ikke kunne tillade sig at træffe en selvstændig afgørelse i missionsanliggender. Den tilladelse til mission på Rügen, som Otto af Bambergs delegation ønskede, blev vistnok aldrig givet. Mon ikke Eskil som ærkebiskop ville have anskuet et sådant spørgsmål i en helt anden ånd, som et kirkeligt anliggende, og afgjort det med andet resultat?

Endelig taler tidspunktet for indvielsen af de to første altre i Lunds domkirke den 7. januar 1133 i domprovst Eskils tilstedeværelse¹⁰² et stærkt symbolsprog. Hvordan kunne kirkens mænd to år efter drabet på Knud Lavard driste sig til at beramme en stor kirkelig donation til toårsdagen for selve drabet, medmindre de havde til hensigt at udsige noget væsentligt dermed? Eller var donationen en markering af bodfærdighed, og i så fald hos hvem? Det er også overordentlig mærkeligt, men har været upåagtet, at Asser i sine bestræbelser på juridisk sikring af sine gaver til Lunds domkirke i dette dokument udtrykkelig nævner *rex* først i rækken blandt dem, som ikke må driste sig til at anfægte hans gaver.¹⁰³ At reduktionen af Lunds ærkesæde til et almindeligt bispesæde fulgte snart efter, den 27. maj 1133 – hvortil i foråret 1134 kommer Magnus' kroning til konge hos den tyske kejser – åbner muligheden for kongens stiltiende accept af eller aktive medvirken til redueringen af Lunds ærkestift til et almindeligt stift med det sigte at gøre kongemagten til eneste herre i Danmark uden konkurrence fra en ærkebiskop.

Også ud fra det aspekt, som omfatter Lundekirkens værdighed som ærkebispesæde, ses altså kong Niels i den anden halvdel af sin regering at bevæge sig ind i problemer, der definitivt forandrede magtbalancen i det danske rige, hvilket endnu en gang markerer forskellen mellem kongens første og anden magtperiode.

III. Konklusioner

Kong Niels var i høj grad bevidst om Danmarks rolle og overlevelsesmuligheder mellem Ingedynastiets Sverige; kong Sigurd Jerusalem-

¹⁰² DDI,2, nr. 56.

¹⁰³ *Quicumque vero sive rex sive episcopus clericus vel laicus contra hanc nostre confirmationis paginam agere presumpserit et prenominatas possessiones invadere, diripere vel fratribus alienare temptaverit, secundo tertiove commonitus, si non satisfactioe congrua emendaverit, ab omnipotente Deo sit anathematizatus ...*

farers Norge; Østersøens randstater inkl. venderne og Rügen; Boleslaws Polen; Henrik 6.s og Lothars tyske kejsermagt; samt totalspaverne Paschalis, Calixtus, Honorius og Innocens, som sammenlagt dækker perioden 1099-1143, den første korstogstid.

Kongen lærte fortløbende under sine tredive regeringsår af kirkens mænd og havde et aktivt forhold til dem, ved støtte til klosterlivet i hvert fald i domkapitlet i Odense og formentlig også i Viborg. Det samme gælder i forbindelse med bispeudnævnelser, således som det klart ses af hans optræden ved cølibatstriden på Sjælland i 1120'erne. Indirekte kan hans indflydelse over bispeudnævnelser også aflæses af det forhold, at stort set alle biskopper deltog i landstigningen i Fodevigen, med døden til følge for flere af dem.

Mange forhold i kong Niels' senere regering kan lettest tolkes ud fra den hypotese, at tronfølgens sikring ved Magnus har været hans højst prioriterede politiske mål. At han derved forårsagede omskiftninger i slægtskoalitionerne og i samfundets magtforhold, er en slutning, som lader sig underbygge ved hans ageren i ærkestiftet med etableringen af støttepunktet Væ og ved ærkebiskop Assers beslutning om i sidste fase at vende sig fra ham til fordel for Knud Lavards broder Erik Emune.

Hans holdning må allerede tidligt formodes at have bidraget til at opildne sønnen. Han siges at have tolereret eller endog støttet dennes bestræbelser på at afgrænse sig mod Knud Lavard. Efter Knud Lavards kultbillede at dømme¹⁰⁴ har kong Niels i Knuds kontinentaleuropæiske orientering formentlig set en trussel mod det danske rige, herunder mod det dansk-polske samarbejde, der havde taget sig udtryk i Magnus' ægteskab med Rikissa.

Nogle kontrasterende hypoteser, der peger ind i Erik Emunes og Eriks Lams tid kunne tilføjes:

– Sammenholdt med kong Niels' agtelse for broderen Knud den Helles indadrettede kongegerning fremtræder Knud Lavard som den nye tids ridderlige helgen, en ekspansiv kosmopolit og beskytter af Valdemarernes kongemagt udadtil.

– Sammenholdt med ærkebiskop Assers virke indadtil, ved manifestationer af typen Lunds domkirkebyggeri, fremtræder ærkebiskop Eskil som ekspansiv reformkirkemand og politiker udadtil.

– Sammenholdt med kong Niels' metode – at bruge klostrene som støtter for kongelig magt i lokalområderne – fremtræder foruden cistercienserne også præmonstratenserne som nye moderne og ekspansive

¹⁰⁴ En nærmere undersøgelse heraf har ikke kunnet bringes i dette bidrag.

klosterordener, der formidlede europæisk spirituel dynamik til Danmark og Nordsøområdet.

– Stillet over for kong Niels' praksis: at købe sig loyalitet fra de mægtigste repræsentanter for de store slægtskoalitioner ved at uddele høje titler, jf. Lars Hermanson, fremtræder senere betegnelser for rigets embeder mere og mere som invitation eller pålæg til den herskende gruppe om at tjene kongemagten eller gå til grunde.

SUMMARY

King Niels: Outline of a Biography

Biography is a way of describing and explaining the life of an individual through successive phases. The tools of description and explanation are derived in part from general historical knowledge based on sources subjected to historical method, and in part from facts or theories about the biological course of human life through its various special phases, high points and decisive events, including, especially, biological chronology, which takes into account the biographee's physical status and abilities in particular phases of life. Biography as a historical genre in the defined sense seeks thus to portray the course of an individual life with its historical social significance within a conceptual framework formed by general assertions regarding a human person as a biological being. The period of changes that befall a person at about the age of fifty would in the case of King Niels (born 1077 at the latest, King of Denmark 1104–1134) would have taken place in the mid 1120s at the latest and marginally at the beginning of the decade at the earliest.

On the basis of an erroneous conception of the Roskilde Chronicle as an official history of the realm some scholars have concluded from the fact that King Niels is not mentioned prior to the celibacy controversy in the 1120s that the first two decades of his reign were devoid of dramatic events. Such a conclusion from silence is lacking in psychological credibility. It is simply a priori unlikely that a man who attained royal power at a mature age in a life rhythm, as described above, would have failed to make his mark in one or the other conspicuous way during the first ten to fifteen years of his reign. The present study therefore interprets his unrivalled success in organizing the monastic chapter of the Odense cathedral and the cult of St. Knud the King (deceased 1086), confirmed by the Pope in 1117, as a highlight of his life. By the same token the smoothly functioning family coalitions (e.g. the important role played by his Swedish wife, Queen Margareta Fredkulla), which strengthened Niels' position at that time, are, with the support of Lars Hermanson's research and that of others, interpreted as outstanding political accomplishments – in contrast to the subsequent degeneration and dissolution of these family alliances among the younger generation in the 1120s and after.

The king's influence on episcopal appointments, a matter treated rather superficially by earlier scholars, is not part of the politics of his active years, since at the time of his ascent to power he apparently had to accept the bishops

already in office with no possibility of filling vacancies with his own choices before the 1120s. The present study argues that the controversy over celibacy among priests in the Roskilde bishopric afforded the first opportunity for the king to exercise his prerogatives in ecclesiastical politics. Other events in the life of King Niels can be interpreted in the same biographical perspective. After Poland had subjected the Pomeranians to its rule Niels worked with the Poles in planning a combined Danish-Norwegian-Polish naval expedition in the Baltic while opposing further German missionary endeavours on the island of Rügen. This was part of his long-range objective to secure the position of his son Magnus as successor to the throne. It was reinforced by Magnus' marriage with a Polish princess, Rikissa, and by Magnus' assassination of his rival to the throne, Knud Lavard in 1131. Furthermore, it can be shown that the magnificent church in Væ was built around 1120, thus during Niels' reign, and that after 1134, when both Magnus and Niels were killed, the church's patrons must have been Magnus' widow, Rikissa, along with their underage son, Knud. These circumstances project an even clearer picture of a king engaged in strengthening his position in East Denmark, in order to retain Denmark's status in a European concert, where his once favourable family coalitions were on the wane. Finally, the article addresses the issue of whether Archbishop Asser of Lund, in deserting Niels in his time of need, was motivated by European political moves to deprive Lund of its archiepiscopal status, and whether King Niels was, indeed, involved in these efforts.

Translated by Michael Wolfe